

Friedrich Nietzsche

Schopenhauer kao odgajatelj

1.

Onaj putnik koji je vidio mnogo zemalja i naroda i više kontinenata te bio upitan na koju je značajku ljudi posvuda nailazio, rekao je: imaju sklonost lijenosti. Nekima će se činiti da je trebao reći točnije i prihvatljivije: svi su oni strašljivi. Skrivaju se iza običaja i mnijenja. Zapravo, svaki čovjek veoma dobro zna da je na svijetu samo jednom, kao *unicum*, i da nikakav, ma kako neobičan slučaj neće šaroliku svakovrsnost tako čudesno po drugi put spojiti u jedinstvo kakvo je on. On to zna, no skriva kao nečistu savjest zašto? Iz straha od susjeda koji ište konvenciju i sam se njome zastire. No, što to pojedinca prisiljava da se boji susjeda, da misli i djeluje poput krda i da ne bude zadovoljan samim sobom? Možda je to stidljivost, kod ponekih i rijetkih. Kod goleme je većine to lagoda, tromost, ukratko: ona sklonost lijenosti, o kojoj je zborio putnik. Putnik ima pravo: ljudi su još lijeniji nego što su strašljivi i ponajviše se boje upravo tegoba koje bi im nametnule bezuvjetna čestitost i otvorenost. Samo umjetnici mrze to nehajno prepuštanje posuđenim manirima i prisvojenim mnijenjima, te raskrivaju tajnu, svačiju lošu savjest, stav da je svaki čovjek neponovljivo čudo, odvažuju se pokazati nam čovjeka kakav je, sve do svakog pokreta svojih mišića, kakav je sam, štoviše pokazati to da je u toj strogoj dosljednosti svoje ne-ponovljivosti lijep i vrijedan razmatranja, nov i nevjerovatan kao svako djelo naravi, te nipošto dosadan. Kad veliki mislilac prezire ljude, prezire njihovu lijenost. Jer oni se zbog nje pojavljuju kao tvornička roba, kao ravnodušni, nedostojni ophođenja i pouke.

Čovjek koji ne želi pripadati masi treba samo prestati biti lagodan spram sebe. Neka slijedi svoju savjest, koja mu dovikuje: »Budi svoj! Nisi sve ono što sad činiš, misliš, priželjkuješ«. Svaka mlada duša čuje taj dovik danju i noću te pri tom uzdrhti, jer sluti svoju sveudilj određenu mjeru sreće kad misli na svoje zbiljsko oslobođenje. A ne može joj se nikako pomoći da dođe do te sreće sve dok je u lancima mnijenja i straha. Kako pak zdvojan i besmislen može postati život bez tog oslobođenja! Nema u naravi praznijeg i ogavnijeg stvora od čovjeka koji je utekao svojem geniju i sad Škilji desno i lijevo, unatrag i na sve strane. Takva čovjeka naposljetku uopće više ne bi trebalo napadati, jer je sav ljuska bez koštice, natrulo, naslikano, napuhano ruho, nakinđurena sablast, koja ne može uliti čak ni strah, a nekmoli sućut. I kaže li se s pravom za lijenčinu da ubija vrijeme, tad se za ono razdoblje koje svoj spas vidi u javnim mnijenjima, to jest u privatnim lijenostima, ozbiljno valja zabrinuti da takvo neko vrijeme jednom doista bude ubijeno: hoću reći da bude izbrisano iz povijesti istinskog oslobođenja života. Kako velika mora biti odvratnost potonjih naraštaja što se bave ostavštinom razdoblja u kojem nisu vladali živi ljudi nego javno mnijući navodni ljudi, zbog čega bi možda naš vijek za neko daleko potomstvo mogao biti najmračnije i najnepoznatije, najneljudskije poglavlje povijesti. Hodam novini ulicama naših gradova i mislim kako kroz jedno stoljeće neće više ostati ništa od svih tih jezivih kuća, što ih je *za* sebe izgradio naraštaj javno mnijućih, te kako će tad zacijelo biti mrtva i mnijenja tih kućegraditelja. Kako li u usporedbi s tim moraju puni nade biti svi oni koji se ne čute građanima toga vremena; jer kad bi to bili, poslužili bi za ubijanje svojeg vremena i za propadanje zajedno s njim — dočim oni naprotiv to vrijeme žele pokrenuti na život, da bi u tom životu i sami dalje živjeli.

No caki kad nam budućnost ne bi dopustila da se ičemu nadamo — naš čudesni opstanak upravo u ovomu sad najsnažnije nas bodri na življenje prema vlastitoj mjeri i zakonu: ta neobjašnjivost toga da živimo upravo danas premda smo imali beskonačno vrijeme za to da nastanemo, toga da nemamo ništa doli pedalj dugo danas i da u njemu trebamo pokazati zašto i čemu smo upravo sad nastali. Pred samima sobom trebamo biti odgovorni za svoj opstanak. Stoga i želimo biti zbiljski kormilari tog opstanka i ne želimo dopustiti da naša egzistencija nalikuje na nepromišljenu slučajnost. Moramo je smiono i opasno prihvatiti, tim više što ćemo je, kako u najgorem tako i u najboljem slučaju, vazda izgubiti. Zašto biti svezan za taj grumen zemlje, za to zanimanje, zašto osluškivati što kaže susjed? Toliko je malograđanskog obvezivati se pogledima koji već nekoliko stotina milja dalje više nikoga ne obvezuju. Istok i Zapad su potezi kredom koje nam netko slika pred očima da bi se sprdao s našom strašljivošću. »Učinit ću pokušaj dolaska do slobode«, kaže sebi mlada duša. I da je sada u tomu spriječi to što se dva naroda slučajno mrze i ratuju, ili što se između dva kontinenta prostire more, ili što se u njezinoj okolici uči religija koja prije nekoliko tisuća godina nije ni postojala? »Sve to nisi ti sama-, kaže ona sebi. Nitko ti ne može izgraditi most preko kojega moraš prijeći rijeku života, nitko osim tebe same. Doduše ima bezbroj staza i mostova, bezbroj polubogova koji te žele prenijeti preko rijeke; no samo po cijenu tebe same; sebe bi dala u zalog i izgubila. U svijetu postoji jedan jedini put kojim ne može ići nitko osim tebe. Kamo vodi? Ne pitaj. Pođi njime! Tko je bio onaj koji je izrekao rečenicu: »Čovjek se nikada ne uzdigne više nego onda kad ne zna kamo ga još može odvesti njegov put?«

No kako iznova naći sebe? Kako čovjek može sebe upoznati? Čovjek je stvar mračna i zastrla i ako zec ima sedam koža, čovjek može odrati sa sebe sedam puta sedamdeset pa ipak neće moći reci: »Evo to si zbilja ti, to više nije ljuštura.« Uz to mučan je i težak posao kopati tako po sebi samomu te najkraćim putem silom sići u okno svojega bića. Pritom se čovjek lako može ozlijediti toliko da ga nijedan liječnik ne bi mogao izliječiti. A povrh toga, čemu bi to i bilo potrebno kad ionako sve svjedoči o našem biću: naša prijateljstva i neprijateljstva, naš pogled i stisak ruku, naše sjećanje i ono što zaboravljamo, naše knjige i potezi našega pera? A

da bi se ispitalo ono najvažnije, postoji sljedeće sredstvo. Neka se mlada duša osvrne na život s pitanjem: što si dosad istinski voljela, što je privlačilo tvoju dušu, što je gospodarilo njome i ujedno je činilo sretnom? Postavi pred sebe niz tih cijenjenih predmeta i možda će ti oni svojom biti i svojini posljedicama dati zakon, temeljni zakon tvojega navlastitog sebstva.

Usporedi te predmete, vidi kako jedan drugog dopunjuje, proširuje, nadmašuje, preobražava, kako sačinjavaju ljestvice kojima si se dosad penjao prema sebi samom; jer tvoje istinsko biće ne počiva duboko skriveno u tebi, nego neizmjerljivo visoko nad tobom, ili barem nad onim što obično držiš svojim ja. Tvoji će ti pravi odgajatelji i učitelji odati ono što je istinski prasmisao i osnovna tvar tvojega bića, nešto što se apsolutno ne može odgojiti i naučiti, no što je u svakom slučaju teško pristupačno, svezano, zakočeno: tvoji odgajatelji ne mogu biti drugo do tvoji osloboditelji. A to je tajna svakog obrazovanja: ono ne daje umjetne udove, voštane noseve, oči s naočalima, naprotiv, ono što je kadro dati te darove samo je karikatura odgoja. Nego je ono oslobađanje, uklanjanje svakog korova, otpada, gamadi što hoće napasti nježne klice biljaka, izlivanje svjetlosti i topline, ljupki rumor noćne kiše, ono je nasljedovanje i obožavanje prirode kad je na-

strojena majčinski i milodarno, ono je dovršenje prirode kad doskače njezinim svirepim i nemilosrdnim napadajima i preokreće ih u nešto dobro, kad koprenom prekriva očitovanja njezine maćehinske nastrojenosti i njezine žalosne nerazumnosti.

Naravski, ima i drugih sredstava za naći sebe, za doći do sebe iz omame u kojoj obično lebdimo kao u kakvu tmurnom oblaku, no ne znam boljeg sredstva negoli spomenuti se svojih odgajatelja i učitelja, I tako se danas želim spomenuti jednog učitelja i odgajatelja kojim se trebam ponositi, *Arthura Schopenhauera* da bih se kasnije spomenuo i drugih.

2.

Hoću li opisati kakav je događaj za mene postao onaj prvi pogled koji sam bacio na Schopenhauerove spise, tad se mogu malo zadržati na predodžbi koja mi se u mladosti javljala tako često i uporno kao jedva koja druga. Kad sam ranije do mile volje pretjeravao u željama, pomišljao sam na to da mi usud oduzme onu užasnu muku i obvezu da sama sebe odgajam, i to time što bih u pravo vrijeme za odgajatelja našao jednog filozofa, jednog istinskog filozofa kojemu bi se čovjek bez daljnjeg predomišljanja mogao pokoriti jer bi mu vjerovao više nego samomu sebi. Tad sam se naravski pitao kakva bi bila načela po kojima bi me on odgajao i razmišljao sam što bi rekao o dvije maksime odgoja koje su u naše vrijeme uobičajene. Prva zahtijeva da odgajatelj brzo prepozna navlastitu snagu svojih gojenaca i da potom upravo tamo usmjeri sve snage i svaki sunčev zrak, kako bi toj jednoj kreposti pomogao prispjeti do prave zrelosti i plodnosti. Druga maksima naprotiv hoće da odgajatelj uzme u obzir sve već postojeće snage, da ih njeguje i dovede u harmoničan međusobni odnos. No treba li stoga onoga tko ima presudnu sklonost zlatarstvu prisiljavati na bavljenje glazbom? Treba li dati zapravo ocu Benvenuto Cellinija, koji je svojeg sina svagda iznova prisiljavao na »umilnu rožnu«, dakle na ono što je sin nazvao »prokletom sviralom«? To se neće nazivati ispravnim kod tako snažnih nadarenosti koje se jasno iskazuju, te bi tako možda onu maksimu harmoničnog odgoja trebalo primjenjiva-ti samo kod slabijih naravi, u kojima se doduše nahodi čitavo gnijezdo potreba i nagnuća, no koje, uzete u cjelini i pojedinačno, ne znače mnogo. No gdje ćemo uopće naći harmoničnu cjelinu i polifonijski akord u jednoj naravi, gdje ćemo se harmoniji diviti više nego upravo kod takvih ljudi kakav je bio Cellini, u kojima sve — spoznaja, žudnja, ljubav, mržnja — teži jednom središtu, jednoj korjenitoj snazi, i gdje se upravo zahvaljujući prisilnoj i vladajućoj nadmoći tog živog središta obrazuje harmonijski sustav pokreta tamo i amo, gore i dolje? I tako možda te dvije maksime uopće i nisu opreke? Možda jedna kaže samo to da čovjek treba imati središte, a druga da treba imati i periferiju? Onaj filozof-odgajatelj o kojemu sam sanjao ne samo što bi zacijelo znao otkriti tu središnju snagu, nego bi također znao spriječiti njezino razorno djelovanje na druge snage. Štoviše, bila

hi zadaća njegova odgoja, kako mi se činilo, preodgojiti cijelog čovjeka u jedan živo pokretani sunčev i planetarni sustav te spoznati zakon njegove više mehanike. No taj mi je filozof manjkao te sam pokušao ovo i ono. Otkrio sam koliko smo mi moderni ljudi ubogi spram Grka i Rimljana, pa makar samo glede ozbiljnog i strogog shvaćanja zadaće odgoja. S takvom potrebom u srcu čovjek može proći cijelom Njemačkom, napose svim sveučilištima, a neće naći ono što ište. Tu pače i mnogo manje i jednostavnije želje ostaju neispunjene. Tko bi se od Nijemaca primjerice želio ozbiljno obrazovati za govornika, ili tko bi kanio ići u školu za pisce, ne bi nigdje našao učitelja i Školu. Čini se da se ovdje još nije ni pomišljalo na to da su govorništvo i pisanje umijeća koja se ne mogu steći bez najskrbnijeg upućivanja i najnapornijih godina učenja. A ništa jasnije i sramotnije ne pokazuje naduto čuvstvo ugodnosti suvremenika od napola škrte, a napola nemisaone oskudnosti njihovih zahtjeva upućenih odgajateljima i učiteljima. Što sve tu, čak i u najuglađenijih i najinformiranijih ljudi, ne zadovoljava pora imenom kućnog učitelja, kakve se sve svaštarnice smetenih glava i zastarjelih ustanova često ne označuje gimnazijom i ne drži dobrom, što nas sve ne zadovoljava kao najviši obrazovni zavod, kao sveučilište, kakve vode, kakve institucije, usporedi li ih se s težinom zadaće da se čovjeka odgoji za to tla bude čovjekom! Čak i način na koji njemački učenjaci prilaze svojoj znanosti, način kojemu se ljudi jako dive, pokazuje ponajprije da oni pritom više misle na znanost nego na ljudskost, da poput neke izgubljene čete bivaju naučeni žrtvovati se da bi ponovno nove naraštaje privukli na to žrtvovanje. Bavljenje znanošću, ne vodi li ga i ne ograničuje nikakva viša maksima odgoja, nego se samo sve više razlijeva, prema načelu »što više, to bolje«, za učenjake je zacijelo isto toliko štetno kao i ekonomska postavka *laissez faire* za čudoređe čitavih naroda. Tko još zna za to da je odgoj učenjaka, čija ljudskost ne smije biti prepuštena žrtvovana ili sasušena, krajnje težak problem — a ipak se ta teškoća može uočiti obrati U se pozornost na brojne primjerke koji su nepromišljenim i preranim odavanjem znanosti bili iskrivljeni i obilježeni grbom. No postoji još važnije svjedočanstvo o odsuću svakog višeg odgoja, važnije i opasnije, a ponajprije mnogo općenitije. Ako je odmah jasno zašto sad govornik ili pisac ne može biti odgojen — jer upravo za njih nema odgajatelja — ako je skoro isto toliko jasno zašto sad učenjak mora biti razmažen i luckast — jer ga treba odgajati znanost, dakle jedna neljudska apstrakcija — tad ga naposljetku upitajmo: gdje su zapravo za sve nas, učenjake i neučenjake, otmjene i obične, naši čudoredni uzori i znamenite osobnosti među našim suvremenicima, vidno utjelovljenje svakog stvaralačkog morala u ovom vremenu? Gdje je zapravo nestalo svako razmišljanje o čudorednim pitanjima, kojima se ipak u svim vremenima bavila svaka plemenitija društvenost? Nema više znamenitih osobnosti i takovrsnih razmišljanja. Zapravo se troši naslijeđeni kapital čudoređa koji su nagomilali naši preci i koji mi ne znamo uvećati, nego samo rasipati. O tim se stvarima u našem društvu uopće ne govori, ili se govori s naturalističkom netočnošću i neukošću koje moraju izazvati odvratnost. Tako je i došlo do toga da se naše škole i učitelji jednostavno ne osvrću na čudoredni odgoj, ili se pak zadovoljavaj u formalnostima, a krepost je riječ kod koje učitelji i učenici ne mogu više ništa zamisliti, staromodna riječ kojoj se smiju — i loše je ako se ne bi smijali, jer bi tad bili licemjerni.

Teško je i zamršeno objašnjenje te mlitavosti i niskog vodostaja svih čudorednih snaga. Pa ipak, netko tko uzme u obzir utjecaj pobjedničkog kršćanstva na čudoređe našega starog svijeta neće moći previdjeti ni povratni učinak pobijeđena kršćanstva, dakle njegovu sve vjerojatniju sudbinu u našem vremenu. Visinom svojega ideala kršćanstvo je toliko nadmašilo antičke čudoredne sustave i prirodnost što u svima njima ravnomjerno vlada da su ljudi spram te prirodnosti postali bešćutni i gadljivi. A potom, kad su doduše još prepoznavali ono bolje i više, ali za njih više nisu bili kadri, nisu se više, ma koliko to htjeli, mogli vratiti dobrom i visokom, naime, toj antičkoj kreposti. U toj razapetosti između kršćanskog i antičkog, između preplašenog ili lažnog kršćanskog čudoređa i isto tako plašljivog i zbunjenog antikiziranja

živi moderni čovjek, a pritom se loše osjeća. Naslijeđeni strah od prirodnog i iznova obnovljena draž tog prirodnog, žudnja da se bilo gdje ima uporište, nemoć njegove spoznaje koja se tetura između dobrog i boljeg—sve to u modernoj duši stvara nespokoj, zbunjenost koja je osuđuje na jalovost i neveselost. Nikada čudoredni odgajatelji nisu bili potrebniji i nikada nije bilo manje vjerojatno da će se naći. U vremenima kad su liječnici najpotrebitiji, prilikom velikih epidemija, oni su ujedno i najugroženiji. Jer gdje su liječnici modernog čovječanstva koji sami toliko stameno i zdravo stoje na svojim nogama da bi i drugoga mogli pridržavati i voditi? Na najboljim osobnostima našeg vremena počiva stanovita tmurnost i turobnost, vječita zasićenost borbom između pretvaranja i iskrenosti što se odvija u njihovim prsima, nemir u povjerenju u sebe same — čime postaju sasvim nesposobni biti miljokazima i istodobno odgajateljima drugih.

Dakle zbilja se to zove pretjerivati u željama kad sam zamišljao da bih nekog pravog filozofa našao kao odgajatelja koji bi čovjeka uzdigao iznad nedovoljnosti, ukoliko ona leži u vremenu, i iznova ga naučio biti *jednostavnim* i *čestitim*, u mišljenju i životu, dakle naučio ga hiti vremenu neprimjeren u najdubljem smislu riječi. Jer ljudi su sada postali toliko zamršeni i komplicirani da moraju postati nečestiti žele li uopće govoriti, izricati tvrdnje i prema njima djelovati.

S takvim nedaćama, potrebama i željama upoznah Schopenhauera.

Pripadam onim Schopenhauerovim čitaocima koji pročitavši prvu njegovu stranicu pouzdano znaju da će pročitati i saslušati svaku riječ koju je uopće prozborio. Moje je povjerenje u njega nastalo smjesta, a i sad je još isto kao i prije dvadeset godina. Razumio sam ga kao da je pisao za mene, da se izrazim razumljivo, no neskromno i ludo. Otud dolazi i to da u njega nikad nisam našao paradoks, iako tu i lamo poneku malu zabludu. Jer što su paradoksi drugo doli tvrdnje koje ne ulijevaju povjerenje, jer ih je sam autor izrekao bez pravoga povjerenja, jer je u njima želio zablistati, zavesti i uopće zasjeniti? Schopenhauer nikad ne želi zasjenjivati. Jer on piše za sebe, a nitko ne želi rado biti prevaren, ponajmanje filozof koji sebi čak postavlja kao zakon to da ne vara nikoga, čak ni sebe sama. Čak ni dopadljivom društvenom prijeverom, koju sobom donosi svaki razgovor i koju pisti oponašaju gotovo nesvjesno, a još manje svjesnijom prijeverom s govornice i umjetnim sredstvima retorike. Schopenhauer pak govori sa samim sobom. Ili, ako već bezuvjetno hoćemo zamisliti nekog slušatelja, tad zamislimo sina kojeg poučava otac. To je čestito, krepko, dobrodušno izricanje, pred slušateljem koji sluša s ljubavlju. Takvi nam pisci manjkaju. Snažno čuvstvo govornikova zadovoljstva obuzima nas kod prvog tona njegova glasa; slično kao kaci ulazimo u visoku šumu, duboko dišemo i odjednom se opet dobro osjećamo. Tu je svagda isti okrepljujući zrak, tako osjećamo. Tu je stanovita nedostižna prostodušnost i naravnost kakvu imaju ljudi koji su kod kuće u sebi samima te su gospodari u jednoj veoma bogatoj kući, nasuprot piscima koji se najviše dive sebi samima ako su jednom bili duhoviti i čije izlaganje zahvaljujući tomu dobi^{TM} nešto uzrujano i protuprirodno. Kad Schopenhauer govori, to nas isto tako ne podsjeća na učenjaka koji po naravi ima krute i nevjeste udove i uska prsa, pa se zbog toga pokazuje ukočen, smeten ili nadut, dočim nas na drugoj strani Schopenhauerova osorna i pomalo medvjeda duša uči ne samo lišiti se gipkosti i dvorske ljupkosti dobrih francuskih pisaca, nego je čak i prezreti te nitko u njega neće otkriti oponašano, u neku ruku posrebreno prividno francustvo, na koje su njemački pisci toliko ponosni. Tu i tamo Schopenhauerov me izričaj malo podsjeća na Goethea, ali me inače uopće ne podsjeća na njemačke uzore. Jer ono dubokoumno zna on kazati jednostavno, ono potresno bez retorike, a ono strogo znanstveno bez pedanterije. A od kojega je Nijemca to mogao naučiti? Slobodan je i od Lessingova domišljatog, odveć uzbudljivog i — rečeno s dopuštenjem — prilično nenjemačkoga manira, što je velika zasluga, budući da je Lessing glede proznog prikazivanja najzavodljiviji autor među Nijemcima. I smjesta ću reći najviše što mogu reći o njegovu

načinu prikazivanja, primijenit ću na nj njegov stav da »filozof mora biti veoma čestit da se ne bi služio nikakvim poetskim ili retoričkim pomoćnim sredstvima«. Da je čestitost nešto, daje čak i krepost, to dakako u doba javnih mnijenja spada u zabranjena privatna mnijenja. I stoga Schopenhauera neću hvaliti, nego samo okarakterizirati, ponovim li da je on čestit, također kao pisac. A pisaca je tako malo da hi zapravo trebalo biti sumnjičav spram svih ljudi koji pišu. Znam samo još jednoga pisca kojega glede čestitosti izjednačujem sa Schopenhauerom, Čak ga stavljani i više. To je Montaigne. Time da je takav čovjek pisao uistinu je uvećano zadovoljstvo življenja na ovoj Zemlji. Otkako sam se upoznao s tom najslobodnijom i najsnažnijom dušom, barem se ja osjećam tako da moram reći ono što on kaže o Plutarhu: »Samo što sam na nj bacio pogled narasla mi je noga ili krilo«. S njime bi se to dalo izdržati kad bi bila postavljena zadaća da se udomačimo na zemlji.

Osim čestitosti Schopenhauer s Montaigneom ima zajedničku i drugu značajku, naime zbiljsku, razvedrujuću vedrinu. *Aliis laetus, sibi sapiens** Postoje naime dvije veoma različite vrste vedrine. Istinski mislilac razvedrava i krijepi svagda, bilo da izražava svoju ozbiljnost ili svoju šalu, svoj ljudski uvid ili svoj božanski obzir; bez mrzovoljnih kretnji, drhtavih ruku, nesigurnih očiju, nego siguran i jednostavan, s hrabrošću i jakošću, možda ponešto viteški i tvrd, no u svakom slučaju kao pobjednik. I upravo je to ono što najdublje i najpotpunije razvedrava, pobjedničkog boga vidjeti pored svih onih nemani koje je svladao. Naprotiv, vedrina kakvu zatječemo u osrednjih pisaca i nakrivo nasađenih mislilaca ponekog od nas pri čitanju rastužuje, kao što sam to primjerice osjetio kod vedrine Davida Straussa.

* »Za druge vesto, za sebe mudar.- Nap. prev.

Čovjek se redovito stidi što ima takve vedre suvremenike, jer oni kod potomstva sramote ovo vrijeme i nas ljude u njemu. Takvi vedritelji uopće ne vide patnje i nemani za koje tvrde da ih kao mislioci vide i da se protiv njih bore, a njihova vedrina izaziva neraspoloženje stoga što vara. Jer ona želi navesti na vjerovanje da je tu izvojšte-na pobjeda. U osnovi naime vedrina postoji samo tamo gdje postoji pobjeda, a to vrijedi kako za djela istinskih mislilaca tako i za svaku umjetninu. Ma i bio sadržaj užasan i ozbiljan, kakav upravo i jest problem opstanka, djelo će djelovati teško i mučno samo ako su polumislilac i poluumjetnik nad njim raširili magluštinu svoje nedovoljnosti. Dočim Čovjeku ne može pripasti ništa veselije i bolje nego biti blizu jednog od onih pobjednika koji, jer su mislili o najdubljem, moraju voljeti upravo najživotnije i koji se kao mudraci na poslijetku priklanjaju lijepom. Oni zbilja zbore, ne zamuckuju i ne oponašaju druge naklapajući, Zbilja se kreću i žive, a ne s neugodnom maskom na licu, kao što inače ljudi imaju navadu živjeti, zbog čega se u njihovoj blizini doista osjećamo ljudski i prirodno, pa bismo mogli poput Goethea uzviknuti: »Kako je je živo biće divna i prekrasna stvar! Kako primjerena svojem stanju, kako istinita, kako bićevna!« Ne opisujem ništa drugo doli onaj prvi, tako reći fiziologijski dojam što ga je na mene ostavio Schopenhauer, ono čarolijsko izlijevanje najunutarnije snage jednoga prirodnog raslinja na drugo, koje nastaje pri prvom i najnježnijem dodiru. I razložim li taj dojam *a posteriori*, nalazim da je on mješavina triju elementa, dojma njegove čestitosti, njegove vedrine i njegove postojanosti. Čestit je jer govori i piše o sebi samom i za sebe sama, vedar jer je mišljenjem pobijedio ono najteže, a postojan jer takav mora biti. Kao plamen kad je vrijeme tiho njegova snaga raste pravo i lako, nesmetano, bez podrhtavanja i nemira. Svoj put nalazi u svakom slučaju, a da čak i ne primjećujemo da ga je tražio, već kao da ga prisiljava zakon teže, tako nepokolebljivo i hitro, tako neminovno, A tko je ikada osjetio što znači da se u našem suvremenom, jareće-jelenjem čovječanstvu otkrije cjelovito, skladno, za svoje udice svezano i pokretno, prostodušno i nesputano prirodno biće, taj će razumjeti moju sreću i moje udivljenje kad sam našao Schopenhauera: slutio sam da sam u njemu našao odgajatelja filozofa kojeg

sam tako dugo tražio. Doduše samo kao knjigu. A to je bio velik manjak. Utoliko sam se više upirao gledati kroz knjigu i zamišljati život čovjeka čiju sam veliku oporuku mogao pročitati i koji je obećao da će svojim nasljednicima učiniti samo takve koji su htjeli i mogli biti više no samo njegovi čitaoci: naime njegovi sinovi i gojenci.

3.

Neki filozof za mene vrijedi upravo onoliko koliko je u stanju dati primjer. Nema dvojbe da on primjerom može privući čitave narode; to dokazuje indijska povijest koja je gotovo povijest indijske filozofije. No primjer se mora dati očitim životom, a ne samo knjigama, dakle onako kako su učili filozofi stare Grčke, izražajem lica, držanjem, odjećom, jelom, ćudoređem, više nego govorom, ili čak pisanjem. Sto li nam sve u Njemačkoj ne manjka za tu hrabru očitost filozofijskog života! Tu se tek postupno oslobađaju cijela, dok su duhovi navodno odavno oslobođeni. A ipak je samo opsjena da je duh slobodan i samostojan ako se ta stečena neograničenost koja je u osnovi stvaralačko samoograničavanje svakim pogledom i korakom iznova ne dokazuje od jutra do mraka. Kant se čvrsto držao sveučilišta, pokoravao se vladama, ostajao u pričinu religijske vjere, podnosio život među kolegama i studentima: na taj je način i prirodno što je njegov primjer stvorio ponajprije sveučilišne profesore i profesorsku filozofiju, Schopenhauer se ne ustručava pred učenim kastama, odvaja se, teži neovisnosti od države i društva — to je njegov primjer, njegov uzor, pođemo li ovdje od onoga što je najizvanjskije. Među Nijemcima su međutim još nepoznati mnogi stupnjevi u oslobađanju filozofijskoga života, no neće uvijek moći takvima ostati. Naši umjetnici žive odvažnije i čestitije, a najsnažniji primjer što ga vidimo pred sobom, primjer Richarda Wagnera pokazuje kako se genij ne smije bojati stupiti najneprijateljskije protusloviye s postojećim formama i poretcima želi li iznijeti na vidjelo dana viši poredak i istinu koja u njemu živi. No »istina« o kojoj naši profesori toliko mnogo govore čini se doista najskromnijim bićem, od kojeg ne treba strahovati da će izazvati nered i izvanredno stanje: ugodan i blag stvor, koji sve postojeće vlasti uvjerava da zbog nje nitko neće imati neprilika; ta ona je samo »čista znanost«. Dakle htio sam reći da se filozofija u Njemačkoj sve više i više treba odučavati od toga da bude »čista znanost«, i da je upravo to primjer čovjeka Schopenhauera. No pravo je čudo, i ništa manje od toga, to što je on izrastao do tog ljudskog primjera; jer njega su izvana i iznutra tako reći pritiskale najstrašnije opasnosti, koje bi svakog slabijeg stvora zgnječile ili raznijele. Postojali su, kako mi se čini, veliki izgledi da će čovjek Schopenhauer propasti, da bi kao ostatak ostavio iza sebe u najboljem slučaju »čistu znanost«. No i to samo u najboljem slučaju; najvjerojatnije ne bi ostali ni čovjek ni znanost. Jedan noviji Englez ovako opisuje najopćenitiju opasnost po neobične ljude koji žive u društvu vezanom u običnost: »Takvi čudni značajevi bivaju isprava zgureni, pa melankolični, potom bolesni, a na posljertku umiru. Jedan Shelley ne bi mogao živjeti u Engleskoj, a rasa Shellcva ni bi nemoguća«. Naši Holderlin i Kleist, a i tko sve još ne, propali su zbog te svoje neobičnosti i nisu izdržali klimu takozvanog njemačkog obrazovanja. Samo željezne naravi kao što su Beethoven, Goethe, Schopenhauer i Wagner kadre su odoljeti. No i u njih se na mnogim crtama i borani pokazuje učinak najzamornije borbe i grča: disanje im otežano, a ton odveć nasilan. Onaj spretni diplomat koji je Goethea površno vidio i s njim razgovarao rekao je svojim prijateljima: *Voilà un homme, qui a eu de grands changements*.^{*} što je Goethe ovako preveo: »I ovo je jedan koji je imao muka«. I dodaje: »Ako se ni s crta našega lica ne može izbrisati trag pretrpljene patnje, obavljene djelatnosti, tad nije nikakvo čudo da sve što preostane od nas i našeg nastojanja nosi isti trag«. A to je onaj Goethe na kojeg naši obrazovani filistri pokazuju kao najsretnijeg Nijemca da bi time dokazali stav da ipak mora biti moguće među njima postati sretnim — s primisli da nikome ne treba oprostiti osjeća li se među njima nesretnim i samotnim. Stoga su čak s velikom okrutnošću iznijeli i praktično protumačili tvrdnju da u svakom osamljivanju uvijek počiva

neka potajna krivica. Pa je i ubogi Schopenhauer imao takvu jednu potajnu krivicu na srcu, naime to što je svoju filozofiju više cijenio nego svoje suvremenike. A uz to je bio toliko nesretan da upravo od Goethea dozna da svoju filozofiju mora. kako bi spasio njezinu egzistenciju, po svaku cijenu braniti od neosvrtnja svojih suvremenika. Jer postoji svojevrsna inkvizitorska cenzura u kojoj su Nijemci, prema Goetheovu sudu, daleko doprli: to se zove nepovredivom šutnjom. A njome je već bik) postignuto barem toliko da je najveći dio prvog izdanja njegova glavnog djela morao biti pretvoren u makulaturu. Prijeteća opasnost da će njegov veliki čin naprosto zbog toga što se na njega nitko ne osvrće ponovno postati neučinjenim strahovito ga je uznemirila i onespokojila; nije se pojavio ni jedan jedini značajniji pristaša. Rastužuje nas kad ga vidimo kako traga za bilo kakvim tragovima svoje popularnosti, a njegov konačni glasni i preglasni trijumf da ga sad zbilja Čitaju (*legor et le gar***) ima u sebi nešto bolno dirljivo. Upravo sve te značajke, u kojima on ne daje zamijetiti dostojanstvo filozofa,

* »Evo čovjeka koji je imao velikih muka.« Nap. prev

** »čitaju me i čitat će me« Nap. prir.

pokazuju paćenika koji strahuje za svoja najplemenitija dobra. Toliko ga je mučila briga da će izgubiti svoju malu imovinu i da možda više neće moći zadržati svoj čisti i uistinu antički odnos spram filozofije. Toliko je često promašivao u svojem traganju za sasvim povjerljivim i supatničkim ljudima da bi se svagda iznova sjetna pogleda vraćao svojem vjernom psu. Bio je posvemašnji osamljenik; nije ga tješio ni jedan jedini prijatelj doista jednakih čuvstava — a između jednog i nijednog, kao i uvijek između nečega i ničega, leži beskonačnost. Nitko tko ima prave prijatelje ne zna što je prava samotnost, pa ma i čitav svijet oko sebe imao za svog protivnika. — Ah, uočavam dakako da ne znate što je osamljenost. Gdje su postojala moćna društva, vlade, religije, javna mnijenja, ukoliko gdje je ikada bilo tiranije mrzila je ona osamljenost filozofa. Jer filozofija pruža čovjeku azil na koji nijedna tiranija ne može prodrijeti, špilju duše, labirint srca. A to će razljutiti tirane. Tu se skrivaju osamljenici, ali tu vreba i najveća opasnost po osamljenike. Ti ljudi koji su svoju slobodu sklonili u svoju dušu moraju živjeti i izvana, moraju se očitovati, dati se vidjeti. Rođenjem, boravištem, odgojem, domovinom, slučajem, nasrtljivošću drugih oni se nalaze u bezbrojnim ljudskim svezama. Jednako se tako pretpostavlja da imaju bezbrojna mnijenja, naprosto stoga što su ta mnijenja vladajuća. Svaki izraz lica koji nije negacija vrijedi kao suglasnost; svaki pokret rukom koji ne ruši tumači se kao odobravanje. Oni, ti osamljeni i slobodni u duhu znaju da po nečemu stalno izgledaju drukčije nego što misle. Ne želeći ništa drugo do istinu i čestitost okruženi su mrežom nesporazuma, a njihova silna žudnja ne može spriječiti da na njihovu djelovanju ipak ostane ležati magluština pogrešnih mnijenja, prilagodbe, polovičnih pristanaka, obzirnog prešućivanja, pogrešnog tumačenja. To na njihovim čelima skuplja oblak melankolije. Jer takve naravi mrze više negoli smrt to da je obmanjivanje nužda, a takva ih trajna ogorčenost time čini vulkanskima i prijetećima. S vremena na vrijeme osvećuju se za svoje nasilno samoskrivanje, za svoju prinudnu povučenost. Iz svoje špilje izlaze s užasnim grimasama; njihove riječi i djela tada su eksplozije, a moguće je i da propadnu zbog sebe samih. Tako opasno je živio Schopenhauer. Upravo je takvim osamljenicima potrebna ljubav, potrebni su im drugovi pred kojima kao pred samima sobom smiju biti otvoreni i jednostavni, u prisutnosti kojih prestaje grč prešućivanja i pretvaranja. Sklonite te drugove i stvorit ćete rastuću opasnost. Heinrich von Kleist je propao zbog te nevoljenosti, a najjezovitije sredstvo protiv neobičnih ljudi je to da ih se toliko duboko potisne u sebe same da njihov ponovni izlazak svaki puč biva vulkanskim izljevom. Pa ipak svagda iznova postoji neki polubog koji

podnosi življenje, i to pobjedničko življenje u tako užasnim uvjetima. A želite li čuti njegove osamljениčke pjesme, slušajte Beethovenovu glazbu.

Bila je to prva opasnost u sjeni koje je rastao Schopenhauer: osamljenost. Druga se zove očajanje nad istinom. Ta opasnost prati svakog mislioca koji polazi od Kamove filozofije, pretpostavi li se da je u patnjama i žudnjama snažan i cjelovit čovjek, a ne samo klepetavi stroj za mišljenje i računanje. No svi vrlo dobro znamo kako sramno stoji upravo s tom pretpostavkom: štoviše, čini mi se da je Kant uopće samo na vrlo mali broj ljudi imao živ i prevratnički utjecaj. Doduše navodno je, kako se posvuda može pročitati, djelo tog mirnog učenjaka izazvalo revoluciju na svim duhovnim područjima. No u to ne mogu povjerovati. Jer ne vidim to jasno u onih ljudi koji bi prije svega sami morali biti revolucionirani, prije no što bi to mogla biti čitava područja. Čim bi međutim Kant počeo imati neki širi utjecaj, zamijetili bismo taj utjecaj u obliku razjedajućeg i razmrvljujućeg skepticizma i relativizma, a samo bi u najdjelatnijih i najplemenitijih duhova, koji nikad nisu izdržati stanje dvojbe, na njezino mjesto stupila ona potresenost i zdvajanje nad svakom istinom kakvu je primjerice doživio Heinrich von Kleist pod dojmom Kamove filozofije. Na svoj dirljiv način piše on jednom: »Prije kratkog vremena upoznao sam Kantovu filozofiju i sad ti iz nje moram priopćiti jednu misao, budući da ne moram strahovati da će tebe potresti tako duboko, tako bolno kao mene. — Ne možemo odlučiti je li ono što nazivamo istinom doista istina ili nam se to samo tako čini. Ukoliko je ovo zadnje slučaj, tad istina koju ovdje sabiremo poslije smrti riše nije ništa i uzaludno je svako nastojanje da se stekne neko vlasništvo koje bi nas pratilo još i u grob. — Ne pogodi li oštrica ove misli tvoje srce nemoj se smijati onomu tko se duboko u svojem najsvetijem unutarnjem kutku osjeća njome ranjen. Moj jedini, moj najviši cilj potonuo je i više nemani nikakva cilja.« Doista, kad će ljudi opet osjećati na taj kleistovsko-prirodni način, kad će ponovno naučiti smisao neke filozofije mjeriti i svoj im »najsvetijim unutarnjim kutkom«? A ipak prije svega je to potrebno da bi se ocijenilo što nam nakon Kanta upravo Schopenhauer može biti — naime vođa koji iz špilje skeptičnog negodovanja ili kritičkog odricanja vodi prema visini tragičkog promatranja noćnog neba s njegovim zvijezdama beskrajno prostrtim nad nama i koji je, kao prvi, sebe sama poveo tim putem. Njegova je veličina u tomu što se suočio sa slikom života kao cjelinom, da bi je protumačio kao cjelinu; dočim se i najoštroumnije glave ne mogu osloboditi zablude da će se tom tumačenju približiti ukoliko do tančina istraže boje kojima je ta slika naslikana i materijal na kojem je naslikana; možda s tim rezultatom da je ona prilično zamršeno ispređeno platno i s bojama na njemu, koje se kemijski ne mogu istražiti. Da bi se razumjela, slika mora se odgonetnuti slikar — to je znao Schopenhauer. No cjelokupni ceh svih znanosti ide za tim da razumije to platno i te boje, a ne sliku. Štoviše može se reći da će se samo onaj tko je pouzdano uvidio opću sliku života i opstanka pojedinim znanostima služiti bez vlastita oštećenja. Jer bez takve regulativne cjelovite slike one su niti koje se nigdje ne dovršavaju te naš život čine samo još zamršenijim i zapletenijim. Kao što je rečeno, Schopenhauer je velik po tomu što tu sliku slijedi kao što Hamlet slijedi duha, ne dopuštajući se od nje odvući kako to čine učenjaci, ili biti uhvaćen u mrežu pojmovne skolastike kao što je to sudbina neobuzdanih dijalektičara. Proučavanje svih četvrt filozofa privlačno je samo radi toga da bi se spoznalo to da oni u zgradi velikih filozofa odmah dospijevaju do onih mjesta gdje je dopušteno učeno za i protiv, gdje su dopušteni mudrovanje, dvojenje, protuslovi je nj e, i da time izmiču zahtjevu svake velike filozofije, koja kao cjelina kaže uvijek samo jedno: ovo je slika svekolikog života i iz nje nauči smisao svojeg života. I obrnuto: čitaj samo svoj život i iz njega shvati hijeroglif sveopćeg života. A tako bi uvijek trebalo najprije izlagati i Schopenhauerovu filozofiju, naime individualno, polazeći od pojedinca jedino za sama sebe, da bi se stekao uvid u vlastitu ubogost i potrebu, u vlastitu ograničenost, da bi se upoznali lijekovi i utjehe, naime žrtvovanje onog ja, potčinjavanje najplemenitijim ciljevima, ponajprije pravednosti i milosrđu. On nas uči praviti razliku između zbiljskih i prividnih promicanja ljudske sreće, uči nas kako ni bogaćenje, ni

uglednost, ni učenost ne mogu pojedinca izvući iz njegove duboke mrzovolje nad nevrijednošću njegova opstanka i kako težnja za tim dobrima dobiva smisao samo nekim visokim i prosvjetljujućim cjelovitim ciljem, naime ciljem da se stekne moć kako bi se njome potpomogla *physis** i kako bi se donekle ispravile njezine ludosti i nespretnosti. Doduše, najprije barem za sebe sama; ali sobom naposljetku za sve. Svakako je to težnja koja vodi u duboku i istinsku rezignaciju. Jer što se još uopće i koliko se toga može popraviti, na pojedincu i u zajednici!

Primijenimo li upravo ove riječi na Schopenhauera, dodirnut ćemo treću i najosobitiju opasnost u kojoj je živio i koja je ležala skrivena u cjelokupnom sklopu i kosturu njegova bića. Svaki čovjek ima naviku nalaziti u sebi ograničenost svoje nadarenosti i svojega čudorednog htijenja, ograničenost koja ga ispunjava čežnjom i melankolijom. I kao što iz osjećaja svoje grešnosti čežne za svecem, tako kao intelektualno biće nosi u sebi duboku želju za genijem. Tu se nalodi korijen svake istinske kulture. A podrazumijevam li pod kulturom čežnju ljudi da se *preporode* kao sveci i geniji, znam da čovjek ne mora najprije biti budistom da bi taj mit razumio. Gdje nalazimo nadarenost bez te čežnje, u krugu učenjaka ili pak kod takozvanih obrazovanih ljudi, tu ona u nama izaziva odvratnost i gađenje jer slutimo da takvi ljudi, sa svim svojim duhom, nastajuću kulturu i stvaranje genija — a to znači cilj svake kulture — ne potpomažu nego sprečavaju. To je stanje neke okorjelosti, u svojoj vrijednosti jednako onoj uobičajenoj i prosječnoj, hladnoj i na sebe samu ponosnoj kreposti, koja je od istinske svetosti i najudaljenija i izbjegava je, Schopenhauerova je pak narav sadržavala čudno i krajnje opasnu dvostrukost. Malo je mislilaca u toj mjeri i s takvom neusporedivom izvjesnošću osjećalo da u njima živi genij, a njegov mu je genij obećao ono najviše — da neće biti brazde dublje od one što će je njegov plug zaorati u tlo novijeg čovječanstva.

*»Priroda«, »narav«. Nap. prir.

Tako je znao da je jedna polovica njegova bića zasićena i ispunjena, bez žudnje, svjesna svoje snage, tako je s veličinom i dostojanstvom svoj poziv nosio kao pobjednički dovršitelj. U drugoj je polovici živjela neukrotiva čežnja. Razumjet ćemo je kad čujemo da se s bolnim pogledom okrenuo od slike velikog utemeljitelja trapističkoga reda Rancea, rekavši: »To je stvar milosti«. Jer genij dublje čežne za svetošću, jer sa svojeg je motrilišta gledao dalje i jasnije od nekog drugog čovjeka, dolje na pomirenje spoznaje i bitka, unutra u carstvo mira i zanijekane volje, prijeko na drugu obalu o kojoj kazuju Indijci. No upravo je tu čudo: kako je neshvatljivo cijela i neslomljiva morala biti Schopenhauerova narav kad je ni ta čežnja nije mogla razoriti, a ni učiniti okorjelom. Sto to znači, razumjet će svatko prema mjeri onoga što i koliko sam jest. A posve, u svoj težini toga, neće to razumjeti nitko od nas.

Što se više razmišlja a te tri opasnosti, to je čudnije s kakvom se robusnošću Schopenhauer od njih obranio i kako je zdrav, i to upravo on, iz te borbe izišao. Doduše s mnogo ožiljaka i s raspoloženjem koje je možda pretjerano gorko, kadšto i odveć ratoborno I nad najvećim se čovjekom uzdiže njegov vlastiti ideal. Da Schopenhauer može biti uzor, to vrijedi unatoč svim tim brazgotinama i mrljama. Štoviše moglo bi se reći da nas upravo ono što je u njegovu biću bilo nesavršeno i odveć ljudsko u najljudskijem smislu vodi u njegovu blizinu, jer ga vidimo kao paćenika i supatnika, a ne samo u odbojnoj uzvišenosti genija.

Te tri opasnosti unutarnjeg ustrojstva koje su ugrožavale Schopenhauera ugrožavaju i nas. Svatko nosi u sebi produktivnu jedinstvenost kao jezgru svojeg bića, a kad postane svjestan te jedinstvenosti, oko njega će se pojaviti čudan sjaj, sjaj onog neobičnog. Za većinu je to nešto nepodnošljivo, zato što su lijeni, kao što je rečeno, i zato što o toj jedinstvenosti visi niska nedaća i tereta. Nema dvojbe da za neobičnog čovjeka koji se oteža tom niskom život gubi sve ono što se od njega u mladosti priželjkuje, naime vedrinu, sigurnost, lakoću, čast. Sudbina osamljenosti poklon je što mu ga bližnji daruju. Pustinja i špilja odmah su tu, pa živio on gdje mu drago. Sad neka se brine oko toga da se ne da podjarmiti, da ne postane utučen i melankoličan. I neka se stoga okruži slikama dobrih i hrabrih boraca, od kojih je jedan bio i

sam Schopenhauer. No nije sasvim rijetka ni druga opasnost koja je ugrožavala Schopenhauera. Tu i tamo netko je po naravi nadaren pronicljivošću, misli mu rado idu dijalektičkim dvokorakom. Kako je lako da, pusti li svojoj nadarenosti nesmotreno na volju, propadne kao čovjek i da gotovo još živi samo poput sablasti u »čistoj znanosti«. Ili da, naviknut u stvarima tražiti ono za i protiv, dospije u zabludu glede istine uopće te tako mora živjeti bez odvažnosti i povjerenja, niječući, dvojeći, nagrizaajući, nezadovoljan, s polovičnom nadom, u očekivanom razočaranju: »ni pas ne bi htio tako dalje živjeti!« Treća je opasnost okorjelost u onomu ćudorednom ili intelektualnom. Čovjek raskida vezu što ga je povezivala s njegovim idealom; na ovom ili onom području prestaje biti plodan, razmnažati se, u smislu kulture postaje slabašnim ili nekorisnim. Jedinostvenost njegova bića postala je nedjeljivim, nepriopćivim atomom, postala je ohlađenim kamenjem. I tako se netko može iskvariti tom jedinstvenošću upravo kao i strahom pred tom jedinstvenosti, sobom samim i napuštanjem sebe sama, čežnjom i okorjelošću. A život uopće znači biti u opasnosti.

No osim tih opasnosti čitava njegovog unutarnjeg ustrojstva, kojima bi Schopenhauer bio izložen i da je živio u ovom ili onom stoljeću, ima i opasnosti koji su ga snašle u njegovu vremenu. A to razlikovanje između opasnosti proisteklih iz unutarnjega ustrojstva i opasnosti proisteklih iz vremena bitno je za poimanje onoga što je ti Schopenhauerovoj naravi uzorito i odgojno. Zamislimo filozofove oko kako počiva na opstanku; on hoće iznova uspostaviti njegovu vrijednost. Jer osebujni je posao svih velikih mislilaca bio taj da budu zakonodavci mjere, vrijednosti i težine stvari. Kako li mu mora smetati što je čovječanstvo, koje najprije vidi, upravo slabašan plod koji su razgrizli crvi! Koliko toga mora, da bi bio pravedan spram opstanka uopće, pridodati bezvrijednosti sadašnjeg vremena! Ako je bavljenje poviješću prošlih ili tuđih naroda dragocjeno, ono je to najviše za filozofa koji želi dati pravedan sud o sveukupnoj ljudskoj sudbini, dakle ne samo o prosječnoj sudbini, nego prije svega o onoj najvišoj koja može zapasti pojedince ili čitave narode. No sve sadašnje je nametljivo, djeluje na oko i usmjerava ga čak i onda kad filozof to ne želi, te će u cjelokupnom računu i nehotice biti procijenjeno odveć visoko. Stoga filozof mora dobro procijeniti svoje vrijeme i njegovu razliku spram drugog vremena i, prevladavajući za sebe sadašnjost, mora je prevladati također u svojoj slici što ju daje o životu, naime mora je učiniti neprimjetnom i u neku ruku premazati bojom. To je teška, štoviše jedva rješiva zadaća. Sud starih grčkih filozofa o vrijednosti opstanka znači mnogo više od modernog suda jer oni su pred sobom i oko sebe imali sam život u raskošnoj dovršenosti i jer se u njih misliočev osjećaj nije kao u nas zaplitaio u podvojenost želje za slobodom, ljepotom, veličinom života s jedne strane, a s druge nagona za istinom, koji pita samo koja je vrijednost opstanka uopće? Za sva vremena ostaje važno znati ono što je Empedoklo izrekao o opstanku usred najsnažnije i najobilnije životne radosti grčke kulture. Njegov sud ima veliku težinu, napose stoga što mu ne protuslovi ni jedan oprečan sud nekog drugog velikog filozofa iz istog tog velikog vremena. On samo govori najjasnije, ali u osnovi — naime ako malo načulimo uši — svi kažu isto. Moderni će mislilac, kao što je rečeno, vazda patiti

zbog kakve neispunjene želje: zahtijevat će najprije da mu se tek pokaže život, pravi, rumeni, zdravi život, da bi potom o njemu donio svoj pravorijek. U najmanju će ruku za sebe sama držati prijeko potrebnim da bude živim čovjekom prije nego povjeruje da može biti pravednim sucem. U tomu je razlog zašlo upravo noviji filozofi spadaju u najmoćnije pospješitelje života, volje za život, i zašto iz svojega vlastitog malaksalog vremena čeznu za kulturom, za preobraženom *physis*. No ta čežnja je i njihova *opasnost*. U njima se bore reformator života i filozof, to znači sudac života. Kamo god *se* pobjeda nagnula, to je pobjeda koja će u sebe uključiti gubitak. Pa kako je Schopenhauer izbjegao toj opasnosti?

Iako se svaki veliki čovjek najradije smatra baš pravim djetetom svojeg vremena te iako on u svakom slučaju snažnije i čuvstvenije od svih manjih ljudi pali zbog *svih* njegovih boleština, ipak je borba jednoga takvog velika naprotiv svojeg vremena tek prividno neka besmislena i

razorna borba protiv sebe sama. No upravo samo prividno. Jer on se u njoj bori protiv onoga što ga priječi biti velik, a to za njega znači samo jedno, naime biti slobodan i sasvim on sam. Iz toga slijedi da je njegovo neprijateljstvo u bici usmjereno upravo protiv onoga što doduše je u njemu, ali što zapravo nije on sam, naime protiv nečistog prožimanja i stavljanja zajedno onoga što se ne može miješati i što je vječito ne spojivo protiv pogrešnog priljublivanja onoga vremenu primjerenog s onim što mu je neprimjereno; tako da se naposljetku navodno dijete vremena pokazuje samo kao *njegov posvojeno dijete*. Tako se Schopenhauer već od svoje rane mladosti suprotstavljao toj krivoj, taštoj i nedostojnoj majci, vremenu, i time što gaje tako reći istisnuo iz sebe, pročistio je i iscijelio svoje biće te je sebe sama iznova našao u zdravlju i čistoći koji mu pripadaju. Stoga Schopenhauerove spise valja rabiti kao zrcalo vremena, a zacijelo nije greška tog zrcala ako se u njemu sve što je vremenu primjereno pojavljuje samo kao nakazna boleština, kao mršavost i bljedilo, kao šuplje oko i omlitavljela grimasa, kao prepoznatljive patnje one posvojenosti. Čežnja za snažnom naravi, za zdravim i jednostavnim čovječanstvom bita je u njega čežnja za samim sobom. I čim je u sebi pobijedio vrijeme, morao je začuđenim okom u sebi ugledati genija. Tajna njegova bića bila mu je sad otkrivena, bila je onemogućena nakana one maćehe, vremena, da mu taj genij sakrije, carstvo preobražene *physis* bilo je otkriveno. Svaki put kad je svoj neustrašivi pogled okrenuo pitanju: »koja je vrijednost života uopće?«, nije više morao presuđivati jednom smetenom i izbljedjelom vremenu i njegovu pritivorno nejasnom životu. Dobro je znao da na ovoj zemlji treba otkriti i dostići nešto više i čistije od takva, vremenu primjerena života i da gorku nepravdu životu nanosi svatko tko ga poznaje i štuje samo po tom ružnom liku. Ne, sad sam genij biva pozvan čuti može li možda on, najviši plod života, opravdati život uopće. Veličanstveni stvaralački čovjek treba odgovoriti na pitanje: »Potvrđuješ li *ti* u najvećoj dubini svojeg srca ovaj opstanak? Je li ti on dovoljan? Želiš li biti njegov zagovaratelj, njegov iskupitelj? Jer samo jedno jedino istinsko 'da' iz tvojih usta tek — i tako teško optuže ni život biti će slobodan.« Što će on odgovoriti? — Empedoklov odgovor.

4.

Ako ovaj zadnji mig u prvi mah i ostane neshvaćen, meni je sada stalo do nečega veoma razumljivog, naime objasniti kako svi mi pomoću Schopenhuera sebe možemo odgajati *protiv* svojega vremena — jer imamo prednost da to vrijeme zahvaljujući njemu *zbilja poznajemo*. Ako to naime jest prednost! U svakom slučaju, nekoliko stoljeća kasnije to nikako ne bi bilo moguće. Uveseljavam se predodžbom tla će se ljudi uskoro zasititi čitanja, a uz to i pisaca, da će učenjak jednog dana razmisliti, napraviti oporuku i narediti da mu lež spale usred njegovih knjiga, posebice njegovih vlastitih spisa. I ako je točno da šume bivaju sve oskudnije, ne bi li već jednom bilo vrijeme da se prema bibliotekama postupi kao i prema drveni, slami i šipražju? Ta većina je knjiga rođena iz glava punih dima i pare, pa bi tako trebalo da i opet postanu dimom i parom, A ako u sebi nisu imale vatre, upravo bi ih zato trebala vatra kazniti. Bilo bi dakle moguće da bi nekom kasnijem stoljeću možda upravo naše doba vrijedilo kao *saeculum obscurum** jer bi se njegovim proizvodima peći ložile najrevnije i najduže. Kako li smo prema tomu sretni što to vrijeme možemo upoznati. Naime, ako uopće ima smisla baviti se svojim vremenom, tad je u svakom slučaju sreća baviti se njime što temeljitije, tako da nam o njemu ne ostane nikakva dvojba. A upravo nam to pruža Schopenhauer.

* »Mračno stoljeće«. Nap. prir.

Naravski, sreća bi bila sto puta veća kad bi iz ovoga istraživanja proisteklo da još uopće nije postojalo nešto tako ponosito i puno nade kao ovo doba. No i u ovom trenutku ima naivnih ljudi u nekom kutku zemlje, recimo u Njemačkoj, koji su spremni u nešto takvo vjerovati, štoviše, koji sasvim ozbiljno govore o tomu da je od prije nekoliko godina svijet popravljen i da je »činjenicama« opovrgnut onaj koji možda ima svojih teških i mračnih dvojbi o opstanku. Jer prema njima stvari stoje ovako: zasnivanje novoga njemačkog carstva odlučujući je i razoran udarac protiv svakog »pesimističnog« filozofiranja — o tomu nema cjenkanja. Onaj pak tko bi doista želio odgovoriti na pitanje što u našem vremenu treba značiti filozof kao odgajatelj, taj mora odgovoriti na ono veoma prošireno i napose na sveučilištima veoma njegovano shvaćanje, i to ovako: sramota je i poruga što takozvani misleći i štovanja vrijedni ljudi mogu izricati i ponavljati tako ogavno ulagivanje koje se klanja kumirima vremena dokaz da se više uopće i ne naslućuje koliko je ozbiljnost filozofije daleko od ozbiljnosti jedne novine. Takvi ljudi izgubili su i posljednji ostatak ne samo filozofijskog nego i religioznog uvjerenja, a umjesto svega toga nisu stekli primjerice optimizam, nego žurnalizam, duh i neduh dana i dnevnih listova. Šaljiva je i lažna svaka filozofija koja vjeruje da je nekim političkim događajem pomaknut ili čak riješen problem opstanka. Stara je stvar da su, otkad je svijeta, već češće zasnivane države. Kako bi jedna politička obnova mogla biti dovoljna za to da ljude jednom zauvijek pretvori u zadovoljne stanovnike zemlje? No ako netko od srca vjeruje da je to moguće, neka se samo javi. Jer on doista zaslužuje postati profesorom filozofije na nekom njemačkom sveučilištu, kao Harms u Berlinu, Jurgen Meyer u Bonnu i Carriere u Munchenu.

No ovdje doživljavamo posljedice učenja o kojemu se u novije vrijeme govori na svakom koraku, da je naime država najviši cilj čovječanstva i da za čovjeka nema viših dužnosti do služiti državi, u čemu ne prepoznajem pad u poganstvo nego u glupost. Može biti da takav čovjek koji svoju najvišu dužnost vidi u služenju državi zbilja i ne zna ni za kakve više dužnosti; ali zato onkraj toga ipak još ima ljudi i dužnosti a jedna od tih dužnosti, koja je harem za mene viša od službe državi, zahtijeva uništenje gluposti u svakom liku, pa dakle i u liku te gluposti. Stoga se ovdje bavim jednom vrstom ljudi čija teleologija upućuje na nešto što premašuje dobrobit države, bavim se filozofima, a i njima samo glede jednog svijeta koji je opet prilično neovisan od dobrobiti države, svijeta kulture. Od mnogih prstenova koji provučeni jedan kroz drugi čine ljudsku zajednicu jedni su od zlata, a drugi od obična bakra. No kako filozof vidi kulturu u našem vremenu? Naravski posve drukčije od onih profesora filozofije koji su zadovoljni u svojoj državi. Kad misli na sveopću žurbu i rastuću brzinu padanja, na nestanak svake misaonosti i jednostavnosti, gotovo da se osjeća kao da zamjećuje simptome posvemašnjeg istrebljenja i iskorjenjenja kulture. Vode religije otječu i ostavljaju bare ili jezerca. Nacije se ponovno odvajaju na najneprijateljskiji način i žude za tim da se raskomadaju. Znanosti, njegovane bez ikakve mjere i u posve najsljepijem *laisser faire** postaju rascjepkane i rastaču sve u što se čvrsto vjerovalo, obrazovane staleže i države otplavljuje veličanstveno prezira vrijedna novčana privreda. Nikada svijet nije bio više svijet, nikad siromašniji ljubavlju i dobrotom. Učeni staleži više nisu svjetionici ili azil usred sveg tog nemira posvjetovljenja; i sami bivaju sve nemirniji, sve više bez misli i ljubavi. Sve služi nadolazećem barbarstvu, uključujući i sadašnju umjetnost i znanost. Obrazova-

* »Pustite neka se odvija samo od sebe.« Nap. prir.

ni se čovjek izopačio u najvećeg neprijatelja obrazovanja, jer lažima želi poreći sveopću boleštinu, pa smeta Liječnicima. Govori li netko o njihovoj slabosti i suprotstavlja li se njihovu štetnom duhu laži, postaju ogorčeni, ti iznemogli jadnici. Htjeli bi i te kako rado izazvati vjeru u to da su daleko ispred svih stoljeća i kreću se s umjetnom veselošću-Njihov način licemjernog odavanja sreće ima kadšto nešto dirljivo, jer njihova je sreća sasvim nedokučiva. Čovjek ih Čak ne bi ni pitao kao što Tannhauser pita Biterlofa: »U čemu si to

jadnice uživao?« Jer zaboga, mi to i sami znamo bolje i drukčije. Nad nama je zimski dan i mi prebivamo u visokom gorju, opasno i u oskudici. Kratka je svaka radost i blijed je svaki sunčev sjaj koji se na bijelim planinama do nas prikrade. Tu se razliježe glazba, jedan starac okreće svoj vergl, plesači se vrte — putnika potrese kad to vidi: sve je tako divlje, tako potmulo, tako bezbojno, tako beznadno, i onda u tomu ton radosti, nepromišljene čiste radosti! No već se prikradaju magle rane večeri, ton se gubi, korak putnikov škripi. Dokle god može vidjeti, ne vidi ništa do pusto i grozno lice prirode.

A ako bi bilo jednostrano na slici modernog života isticati samo slabost crta i neizražajnost boja, druga strana nipošto nije ugodnija, nego samo još više uznemiravajuća. Tu zacijelo postoje snage, i to ogromne snage, ali divlje, iskonske i sasvim nemilosrdne. S plahovitim očekivanjem motrimo na njih kao što motrimo u kazan iz kakve vješticije kuhinje. Svakoga časa može nešto zadrhtati i bljesnuti, najaviti strašne pojave. Od prije jednog stoljeća pripremljeni smo na satne fundamentalne potrese. I kad se u novije vrijeme čine pokušaji da se toj najdubljoj modernoj sklonosti za urušavanjem ili eksplodiranjem suprotstavi konstitutivna snaga takozvane nacionalne države, tada je ipak na duže vrijeme i ta država samo povećanje sveopće nesigurnosti i ugroženosti. To da se pojedinci ponašaju kao da ništa ne

znaju o svim tim zebnjama, neće nas zavarati Njihov nemir pokazuje da o njima dobro znaju; žestinom i isključivošću misle na sebe kao što ljudi još nikad nisu mislili na sebe, grade i sade za svoj dan, a lov rta sreću nikada neće biti veći nego onda kad se ona mora ugrabiti između danas i sutra jer će se prekосуtra možda sasvim okončati svako vrijeme lova. Živimo razdoblje atoma, atomističkog kaosa. U srednjovjekovlju crkva je nekako držala na okupu neprijateljske snage i donekle ih asimilirala snažnim pritiskom koji je vršila. Kada se sveza raskine, a pritisak popusti, one se dižu jedne protiv drugih. Reformacija je mnogo stvari proglasila adijaforama, područjima koja ne trebaju biti određena religijskom mišlju. Bila je to otkupnina pomoću koje je i sama mogla živjeti, kao što je već kršćanstvo, sučeljeno s daleko religioznijim starim dobom, uz sličnu cijenu obranilo svoju egzistenciju. Otada je razdvajanje sve više uzimalo maha. Sada je gotovo sve na zemlji određeno samo još najgrubljim i najzlokobnijim snagama, egoizmom poduzetnika i vojnih silnika. U rukama ovih zadnjih država, upravo kao i egoizam poduzetnika, pokušava sve iznova organizirati polazeći od sebe, i biti svezom i pritiskom za sve one neprijateljske snage, to znači da želi da se ljudi i njoj klanjaju kao kumiru, kao što su se klanjali crkvi. S kakvim uspjehom? To ćemo još doživjeti. U svakom slučaju još se i danas nalazimo u zaleđenoj rijeci srednjovjekovlja. Led se otopio i dospio u silovito kretanje koje izaziva pustoš. Sante se gomilaju na sante, sva je obala preplavljena i ugrožena. Revolucija se nikako ne može izbjeći, i to atomistička. No koje su najmanje nedjeljive čestice ljudskoga društva?

Nema dvojbe da se s približavanjem takvih razdoblja ono ljudsko nalazi u opasnosti gotovo još i više nego za vrijeme samog urušavanja i kaotičnog vrtloga i da plašljivo iščekivanje i požudno iskorištavanje svake minute izmamljuju na vidjelo svekolika kukavištva i sebične nagone duše, dočim zbijska nevolja, a naročito sveopćost neke velike nesreće ljude obično popravi i razgali. A tko će pri takvim opasnostima našeg razdoblja svoju službu čuvara i vi-teza posvetiti *ljudskosti*, toj nepovredivoj svetoj riznici što su je postupno prikupljali najrazličniji naraštaji? Tko će uzdići *sliku čovjeka* dok svi u sebi osjećaju samo sebična crva i pseći strah te su tako od te slike otpali, u ono animalno, ili čak u ukočeno mehaničko? Postoje tri slike čovjeka koje je naše novije vrijeme postavilo jednu za drugom i iz pogleda na koje će smrtnici svakako još zadugo dobivati poticaj za preobražaj svojega vlastitog života. To je Rousseauov čovjek, Goetheov čovjek i na posljetku Schopenhauerov čovjek. Prva od tih slika ima najviše ognja i zacijelo će imati najširi utjecaj. Druga je sazdana samo za malobrojne, naime za misaone naravi velikog stila, i gomila je pogrešno razumije. Treća traži kao svoje motritelje najdjelotvornije ljude. Samo će je oni bez štete motriti, jer misaone će

ljude uspavati, a gomilu zastrašiti. Od prve je potekla snaga koja je nagonila i još nagoni na silovite revolucije. Jer uza sva socijalistička podrhtavanja i potrese još je uvijek Rousseauov čovjek taj koji se poput drevnog Tifona kreće pod Etnom. Pritisnut i napola zgnječen oholim kastama, nemilosrdnim bogatstvom, iskvaren svećenicima i lošim odgojem i pred samim sobom posramljen smiješnim običajima, zaziva taj čovjek u svojoj nevolji »svetu prirodu« i iznenada osjeća da je ona od njega daleko kao i bilo koji epikurski bog. Njegove molitve neće je doći, toliko je duboko potonuo u kaos neprirode. S porugom odbacuje sav onaj šareni nakit koji mu se malo prije činio nečim što je u njega upravo najljudskije. Naime svoje umjetnosti i znanosti, prednosti svojega uglađna života. Pesnicom udara o zidove u čijoj je sjeni toliko izopačen i više za svjetlom, suncem, šumom i klisurom. I kad kliče »samo je priroda dobra, samo je prirodni čovjek čovječan«, tad prezire sebe i čezne za tim da sebe sama prevlada: raspoloženje u kojem je duša spremna na strašne odluke, ali u kojem također iz svojih dubina dozira i ono najplemenitije i najrjeđe.

Goetheov čovjek nije tako prijeteća moć, štoviše u stanovitom je smislu čak korektiv i sredstvo za smirenje upravo onih opasnih uzbuđenja kojima je izložen Rousseauov čovjek. U svojoj mladosti Goethe je sam cijelim svojim ljubavlju ispunjenim srcem bio odan evanđelju o dobroj prirodi. Njegov je Faust bio najviša i najsmjelija slika Rousseauova čovjeka, barem dok je trebalo prikazati njegovu silnu glad za životom, njegovo nezadovoljstvo i čežnju, njegovo ophođenje s demonima srca. No pogledajmo što nastaje iz svih tih nagomilanih oblaka—zacijelo ne bljesak! I upravo se ovdje otkriva nova slika čovjeka, Goetheova čovjeka. Moglo bi se pomisliti da Faust biva kroz odasvud ugrožen život voden kao nezasitan buntovnik i osloboditelj, kao snaga nijekanja iz dobrote, kao istinski, u neku ruku religiozni i demonski genij prevrata, nasuprot svojem posve nedemonskom pratiocu, premda se tog pratioca ne može otarasiti te njegovu skeptičnu pakost i nijekanje mora istodobno koristiti i prezirati kao što je to tragična sudbina svakog buntovnika i osloboditelja. No prevarit ćemo se budemo li očekivali takvo nešto. Tu Goethev učenik izbjegava Rousseauova čovjeka. Jer on mrzi sve što je nasilno, svaki skok — a to znači; svaki čin. I tako Faust od svjetskog osloboditelja postaje gotovo tek svjetskim putnikom. Sva carstva života i prirode, sve prošlosti, umjetnosti, mitologije, sve znanosti vide nezasitnog motritelja kako proljeće preko njih, najdublja žudnja biva uznemirena i utišana, čak ga ni Helena duže ne zadržava — i sad mora doći čas na koji vreba njegov podrugljivi pratilac. Na nekom slučajnom mjestu zemlje let se okončava, krila otpadaju, Mefisto je pri ruci. Kad Nijemac prestane biti Faustom, nema za nj veće opasnosti od te da postane filistrom i da podleagne vragu samo ga nebeske moći mogu od toga spasiti. Kako rekoh, Goetheov je čovjek promatrajući čovjek velikog stila koji na zemlji ne skapava samo time što za svoju prehranu sabire sve veliko i mišljenja dostojno što je postojalo i još postoji i tako živi, pa i to bio to tek život od jednog prohtjeva do drugog. On nije djelatnik čovjek. Štoviše, uključi li se na bilo kojem mjestu u postojeće poretke djelatnika, čovjek može biti siguran da pritom neće proizaći ništa dobro — kao recimo pri svoj revnosti što ju je sam Goethe pokazivao za kazalište — a prije svega da neće biti srušen nikakav »poredak«. Goetheov je čovjek jedna održavajuća i podnoseća snaga — ali uz opasnost da se, kao što je rečeno, može izopačiti u filistra, kao što Rousseauov čovjek lako može postati Katilinim pristalicom. Malo više mišićne snage i prirodne divljine u onoga prvog i sve bi njegove kreposti bile veće. Čini se da je Goethe znao u čemu je opasnost i slabost njegova čovjeka i to je navijestio Jarnovim recima Wilhelmu Meisteru: »Vi ste mrzovoljni i jetki; lijepo je to i dobro. Kad biste se pak samo jednom doista razljutili, bilo bi to još bolje." Dakle govoreći otvoreno: prijeko je potrebno da jednom postanemo doista zli kako bi bilo bolje. A za to nas treba ohrabriti slika Schopenhauerova čovjeka. *Schopenhauerov čovjek uzima na sebe dragovoljnu patnju istinoljubivosti*, a ta mu patnja služi za to da usmrti svoju samovolju i pripremi posvemašnji prevrat i preokret svojeg bića, u čemu i jest navlastiti smisao života. To izricanje istinitoga pričinja se drugim ljudima kao izljev zloće, jer kon-

zerviranje svojih nedovoljaka i trabunjanja smatraju oni dužnošću ljudskosti i misle da se mora biti zao da bi im se tako razbilo njihovu igračku. U iskušenju ste takvomu doviknuti ono što Faust kaže Mefistu: »Tako ti vječito živij, blagotvorno stvaralačkoj sili suprotstavljaj hladnu vrazju pesnicu. "A onaj tko bi htio živjeti schopenhauerovski, vjerojatno bi više bio nalik Mefistu nego Faustu — naime za slabovidne moderne oči koje u nijekanju svagda vide znamenje zla. No postoji jedna vrsta nijekanja i razaranja koja je upravo izljev one snažne čežnje za posvećenjem i izbavljenjem kao prvi filozofijski učitelj koje je Schopenhauer stupio među nas obesvećene i doista posvjetovljene ljude. Svaki opstanak koji se može nijekati zaslužuje da bude zanijekan; a biti istinoljubiv znači vjerovati u opstanak koji se uopće ne bi mogao zanijekati i koji je sam istinit i bez laži. Stoga istinoljubivi smisao svoje djelatnosti osjeća kao metafizički smisao, kao objašnjiv iz zakona jednog drukčijeg i višeg života i u najdubljem smislu potvrđujući, pa ma koliko sve što čini izgledalo kao razaranja i razbijanje zakona tog života. Pritom njegovo činjenje mora postati trajnom patnjom, no on zna ono što i Meister Eckhardt; »Najbrža životinja koja vas nosi k savršenstvu je patnja«. Htio bih misliti da bi se svakomu tko pred dušu stavi takav životni smjer srce moralo raširiti i da bi u njemu morala nastati vatrena želja da bude takav schopenhauerovski čovjek: dakle čist i čudesne opuštenosti za sebe i svoju osobnu dobrobit, a u svojoj spoznaji pun snažne razorne vatre i daleko od hladne i prijezira vrijedne neutralnosti takozvanog znanstvenog čovjeka, visoko uzdignut nad osorno i zlovoljnoga motrenja, sebe samoga svagda žrtvujući spoznatoj istini kao prvu žrtvu i najdublje prožet sviješću o tomu koje patnje moraju nastati iz njegove istinoljubivosti. Svakako, svojom hrabrošću uništava on svaku zemaljsku sreću, mora biti neprijateljski nastrojen čak i spram ljudima koje voli, spram institucija iz čijeg je krila potekao, ne smije štedjeti ni ljude ni stvari pa makar i patio zbog njihova pozljeđivanja, bit će pogrešno shvaćan i dugo će vrijeđati kao saveznik snaga kojih se gnuša, on će, pri ljudskoj mjeri svojega uvida, uza svu svoju težnju pravdi morati biti nepravedan, ali će se smjeti bodriti i tješiti riječima koje jednom rabi Schopenhauer, njegov veliki odgajatelj; »Sretan je život nemoguć; najviše što čovjek može dosegnuti je *herojski životni hod*. Takav život vodi onaj koji se u bilo kojoj okolnosti i zgodi s ogromnim teškoćama bori za ono što svima na neki način koristi te na posljetku pobjeđuje, ali je pritom loše ili nikako nagrađen. Potom on na kraju ostaje stajati skamenjen, kao princ u Gozzijevom *Kralju gavrani*, ali u plemenitom stavu i s veličanstvenom kretnjom. Ostaje uspomena na nj i slavi ga se kao heroja. Njegova volja, cijeloga života do smrti mučena naporom i radom, lošim uspjehom i nezahvalnošću svijeta, gasi se u nirvani.«

Dakako da takav herojski životni hod, zajedno s u njemu izvršenim usmrćenjem, najmanje odgovara oskudnom pojmu onih koji se o tomu najviše razbacuju riječima, koji slave svetkovine u spomen velikih ljudi i umišljaju da je veliki čovjek velik onoliko koliko su oni mali, tako reći nekim poklonom i na svoje zadovoljstvo, ili pak po nekom mehanizmu i u slijepoj poslušnosti spram te unutarnje prinude, tako da onaj tko nije dobio taj poklon ili tko ne osjeća tu prinudu ima isto pravo na to da bude malim kao i onaj da bude velikim. No biti obdaren poklonom ili prinuđen to su prezira dostojne riječi, kojima se želi pobjeći od unutar-njeg nagovora, uvrede za svakoga tko je čuo taj nagovor, dakle za velikog čovjeka. Upravo on najmanje od svih dopušta da bude obdaren ili prinuđen. On zna jednako dobro kao i svaki mali čovjek kako se život može olako uzeti i kako je mekan krevet na kojem bi se mogao ispružiti kad bi sa sobom i svojim bližnjima postupao učtivo i uobičajeno: ta svi su čovjekovi poreci uređeni u smjeru toga da život u trajnoj rastresenosti misli ne bude *osjećan*. Zašto on tako snažno želi suprotno, naime upravo osjetiti život, to jest patiti od života? Zato što opaža da ga žele prevariti u pogledu njega samog i da postoji neka vrsta suglasnosti da ga se otme iz njegove vlastite špilje. Tu se on opire, načuljuje uši i odlučuje: »Hoću ostali svoj!« To je strašna odluka: to shvaća tek postupno. Jer sad mora uroniti u dubinu opstanaka, s nizom neobičnih pitanja na usnama: »Zašto živim? Koju životnu lekciju trebam naučiti? Kako sam

postao takav kakav sam i zašto onda patim *zbog* tog takobitka?« On se muči i vidi da se nitko tako ne muči, da su štoviše ruke njegovih bližnjih strasno pružene prema fantastičnim zgodama koje prikazuje političko kazalište, ili kako se sami uokolo šepure pod stotinama maski, kao mladići, muževi, starci, očevi, građani, svećenici, službenici, trgovci, revno se brinući o svojoj zajedničkoj komediji, a uopće ne o sebi samima. Svi bi oni na pitanje: »Čemu živiš?«, odgovorili brzo i s ponosom: »da *bih postao* dobar građanin, ili učenjak, ili državnik« — a ipak *oni jesu* nešto što nikad ne može postati nečim drugim. A zašto su upravo to? Ah, i ništa bolje? Onaj tko svoj život razumije samo kao jednu točku u razvitku nekog pokoljenja ili države ili znanosti, te prema tomu želi skroz naskroz spadati u povijest bivanja, u historiju, taj nije razumio lekciju što mu je zadaje opstanak i mora je naučiti drugi put. To vječito bivanje lažna je igra lutaka zbog koje čovjek zaboravlja sebe sama, ono je pravo rastresanje koje pojedinca raspršava u smjeru svih vjetrova, beskrajna igra budalaštine koju pred nama i s nama igra veliko dijete vrijeme. Onaj heroizam istinoljubivosti sastoji se u tomu da jednog dana prestanemo biti njegovom igračkom. U bivanju je sve šuplje, varljivo, plitko i dostojno našeg prezira. Zagonetku koju čovjek treba riješiti može on riješiti samo iz bitka, u takobitku, a ne u drugobitku, u neprolaznom. Sad započinje ispitivati koliko je duboko srastao s biranjem, a koliko duboko s bitkom golema zadaća uzdiže se pred njegovom dušom, naime da razori sve što biva, da na svjetlo dana iznese sve što je u stvarima pogrešno. I on hoće sve spoznati, ali to hoće drukčije nego Goetheov čovjek. On to neće radi plemenite tankočutnosti, da bi sačuvao, sebe i da bi se uveseljavao mnoštvom stvari, nego je sam sebi prva žrtva koju prinosi. Herojski čovjek prezire to da mu ide dobro ili zlo, prezire svoje vrline i poroke, i uopće mjerenje stvari svojom mjerom, on se za sebe više ne nada ničemu i u svim stvarima hoće vidjeti sve do tog beznadnog temelja. Njegova snaga leži u njegovu zaboravu sebe sama; a spomene li se sebe, tad odmjerava od svojega visokog cilja prema sebi i tako mu je kao da iza sebe i ispod sebe vidi neugledan brežuljak nečisti. Stari mislioci svim su snagama tražiti sreću i istinu, a nikada nitko neće naći ono što mora tražiti, tako glasi opako načelo prirode. A onomu tko u svemu traži neistinu i dragovoljno se združuje s nesrećom, bit će možda pripremljeno jedno drukčije čudo razočaranja: približava mu se nešto neizrecivo, čega su sreća i istina samo neznabožačke paslike, zemlja gubi svoju težu, zemaljski događaji i moći postaju poput sna, kao u ljetnoj večeri oko njega se širi preobraženje. Onomu motrećem je kao da se upravo počinje buditi i kao da se oko njega još igraju oblaci sna što se rasplinjuju. I oni će jednom biti rastjerani: tada je dan.

5.

Ipak, obećao sam da ću Schopenhauera, prema svojim iskustvima, prikazati kao *odgajatelja*, te prema tomu nije ni izdaleka dovoljno ako, uz to još s nepotpunim izričajem, naslikam onoga idealnog čovjeka koji prebiva u Schopenhaueru i oko Schopenhauera, tako reći kao njegova platonska ideja. Ostaje još ono najteže, naime reći kako se polazeći od toga ideala može steći novi krug dužnosti i kako se redovitom djelatnošću može povezati s jedini tako prekomjernim ciljem, ukratko ostaje dokazati da taj ideal *odgaja*. Inače bi se moglo pomisliti da nam pojedini trenuci ne pružaju ništa drugo do zrenje koje izaziva sreću, čak zanos, da bi nas odmah potom utoliko više ostavilo na cjedilu i utoliko dublje izručilo zlovolji. Također je izvjesno da se mi *tako započinjemo* ophoditi s tim idealom, s tim iznenadnim razmacima između svjetla i tame, zanosa i gađenja, i da se tu ponavlja jedno iskustvo koje je staro koliko i ideali. No ne trebamo se dugo zadržavati na vratima i trebamo brzo otići dalje od početka. I tako se mora ozbiljno i određeno upitati: je li moguće da se onaj nevjerojatno visoki cilj toliko približi da nas odgaja dok nas vuče naviše? — da se ne bi na nama obistinila velika Goetheova riječ: »Čovjek je rođen za ograničen položaj; kadar je vidjeti jednostavne, bliske, određene ciljeve i navikava se rabiti sredstva koja su mu tik pred rukom. No čim dođe u

otvorenu širinu, niti zna što hoće niti što treba činiti i sasvim je svejedno dovodi li ga mnoštvo predmeta do rastresenosti ili ga njihova uzvišenost i dostojanstvo dovode van sebe. Za njega je svagda nesreća kad je potaknut težiti nečemu s čime se ne može povezati redovitom vlastitom djelatnošću«. To se s dobrim izgledom na opravdanost može primijeniti upravo protiv onoga Schopenhauerova čovjeka. Njegovo dostojanstvo i uzvišenost kadri su nas samo dovesti van sebe te nas na taj način opet izvode iz svih zajednica djelatnih ljudi. Povezanost dužnosti, rijeka života nestaje, Možda će se netko naviknuti na to da se zlovoljan konačno izdvoji te da živi po dvostrukom mjerilu, to jest u protuslovlju sa samim sobom, nesiguran i tu i tamo, te stoga svakim danom slabiji i neplodniji, dok će drugi čak načelno odustati od toga da još zajedno s drugima djeluje i jedva da će još pogledom pratiti kad drugi djeluju. Opasnosti su svagda velike ako se čovjeku prirede odveć velike teškoće i ako nije kadar *ispuniti* nikakve dužnosti. Snažnije naravi time mogu biti razorene, a slabije, brojnije, tonu u promatrajuću lijenost, a naposljetku iz lijenosti prestaju čak i promatrati.

Na takve ću pak prigovore priznati toliko da je naš rad ovdje jedva još i započeo te da ja prema svojim iskustvima samo jedno već određeno vidim i znam, naime to da je moguće je da se počevši od one idealne slike i tebi i meni oko vrata objesi lanac izvršivih dužnosti i da neki od nas već osjećaju pritisak toga lanca. No, da bih bez sumnji mogao izreći formulu u koju bih želio sažeti taj novi krug dužnosti, potrebna su mi sljedeća prethodna razmatranja.

Dublji su ljudi u svim vremenima imali suosjećanja spram životinja upravo stoga što one pate zbog života, a ipak nemaju snage da žalac patnje okrenu protiv sebe samih i da svoj opstanak razumiju metafizički. Da. vidjeti besmislenu patnju najdublje ozlojeđuje. Stoga se ne na jednom mjestu zemlje došlo do predmnijevanja da su u tim životinjskim tijelima skrivene duše ljudi opterećenih krivnjom i da se ta besmislena patnja, koja na prvi pogled ozlojeđuje pred vječnom pravdom, razrješuje u čisti smisao i značenje, naime kao kazna i okajanje. Uistinu, teška je to kazna živjeti kao životinja izložena gladi i požudi, a ipak ne doći ni do kakve osvještenosti o tom životu. I ne može se izmisliti teža sudbina od sudbine grabljive uvjeri koju najljuća muka goni kroz pustinju, koja rijetko biva zadovoljenom, a i to samo tako da zadovoljenje postaje mučenjem, u razdirućoj borbi s drugim životinjama ili usred odvratne hlepnje i prezasićenosti. Tako slijepo i sumanuto visiti o životu, ni za kakvu višu cijenu, daleko od toga da se zna da se jest tako kažnjeno i zašto, već s glupošću neke jezovite požude čeznuli upravo za tom kaznom kao za kakvom srećom to znaci biti životinja. I kad se cjelokupna priroda probija prema čovjeku, tad ona time daje na znanje da je on prijeko potreban za njezino iskupljenje od prokletstva životinjskoga života i da konačno u njemu opstanak pred sobom drži zrcalo na čijoj se podlozi život više ne pokazuje besmislenim, nego u svojoj metafizičkoj značajnosti. Ipak, neka se dobro promisli: gdje prestaje životinja, a gdje počinje čovjek! Onaj čovjek do kojeg je prirodi jedino stalo! Sve dok netko bude žudio za životom kao za kakvom srećom, neće još podići pogled nad obzor životinje, samo što on s više svijesti hoće ono što životinja ište slijepim nagonom. Ali tako je to s nama svima, kroz najveći dio života: obično ne izlazimo iz životinjstva, sami smo životinje koje izgleda besmisleno pate.

No ima trenu taka *kad to shvaćamo*. Tada se raskidaju oblaci i mi vidimo kako se zajedno sa svom prirodom probijamo prema čovjeku kao prema nečemu sto stoji visoko nad nama. U toj iznenadnoj jasnosti gledamo ježeći se oko sebe i bacamo pogled unatrag: tu trče profinjene grabljive zvijeri i mi posred njih. Golema pokretljivost ljudi na velikoj zemaljskoj pustinji, njihovo osnivanje gradova i država, njihovo vođenje ratova, njihovo neumorno okupljanje i razilaženje, njihova bezglava trka, uzajamno učenje, njihovo međusobno nadmudrivanje i gaženje, njihova vika u nevolji, njihovo zadovoljno urlikanje u pobjedi sve je to nastavak životinjstva. Kao da je čovjek namjerno zaostao u obrazovanju i kao da je prevaren o svojoj metafizičkoj nadarenosti, štoviše, kao da priroda, nakon što je čovjeka tako dugo priželjkivala

i izgrađivala, sad pred njim uzmiče od straha i radije se želi opet vratiti u nesvjesnost nagona. Ah, potrebna joj je spoznaja, a ona se grozi od spoznaje koja joj je zapravo potrebna. I tako će plamen buktati, nemiran i gotovo prestrašen samim sobom, i zahvatit će najprije tisuću stvari prije no što zahvati ono radi čega je prirodi spoznaja uopće potrebna. Svi mi u pojedinim trenucima znamo da su i najsloženije ustanove našeg života napravljene samo zato da bismo pobjegli od naše prave zadaće, znamo da bismo rado našu glavu skrili bilo gdje, kao da nas tamo naša savjest sa stotinu očiju ne bi mogla ščepati, znamo da državi, stjecanju novca, društvenosti ili znanosti poklanjamo svoje srce samo zato da ga više ne bismo imali, znamo da čak i težak dnevni rad rintamo žešće i nesvjesnije nego što je potrebno za život jer nam se čini potrebnijim da ne dođemo do svijesti. Sveopća je žurba jer je svatko u bijegu od sebe sama, sveopće je i plašljivo prikrivanje te žurbe jer čovjek želi izgledati zadovoljan te bi i gledatelje oštrijega vida htio prevariti o svojoj bijedi, sveopća je potreba za novim zvučnim riječima kao praporcima, a njima ukrašen život bi trebao zadobiti nešto od bučnog praznika. Svatko poznaje ono neobično stanje kad se iznenada nameću neugodna sjećanja, a mi ih tad žestokim pokretima i glasovima nastojimo izbiti iz glave. No pokreti i glasovi sveopćeg života omogućuju dokučiti da se svi uvijek nalazimo u takvom stanju, strahu od sjećanja i poniranja u sebe. Što nas to tako često spopada, koja nam mušica ne da spavati? Oko nas su duhovi, svaki čas života hoće nam nešto reći, ali mi ne želimo slušati taj glas duhova. Kad smo sami i tihi, bojimo se da nam nešto ne bude šapnuto na uho te tako mrzimo tišinu i omamljujemo se društvenošću.

Kao što je rečeno, sve to shvaćamo ovdje ili ondje te se veoma čudimo svem tom vrtoglavom strahu i žurbi i cijelom snolikom stanju našega života, kojeg izgleda prije buđenja hvata jeza i koji to žilje i nemirnije sanja što je tom buđenju bliži. No istodobno osjećamo kako smo odveć slabi da bi podnijeli one trenutke najdubljeg poniranja u sebe i kako mi nismo ljudi prema kojima se cjelokupna priroda probija radi svojega iskupljenja. Već je mnogo i to što uopće glavom pomalo izronimo i primijetimo u koju smo rijeku duboko uronjeni. A ni to nam ne uspijeva vlastitom snagom, to izranjanje i buđenje na jedan iščezavajući tren. Mi moramo biti podignuti — a tko su ti koji nas podižu?

To su oni istinski *ljudi, one ne-više-zivotinje, filozofi, umjetnici i sveci*. Pri njihovom pojavljivanju i njihovim pojavljivanjem priroda, koja nikada ne skače, čini svoj jedini skok, i to skok radosti, jer osjeća da je prvi put na cilju, naime tamo gdje shvaća da bi se morala odučiti od toga da ima ciljeve i da je igru života i bivanja igrala odveć visoko. Ona se preobražava pri toj spoznaji i na njezinu licu počiva blag večernji umor, ono što ljudi nazivaju »ljepotom«. Ono što ona sada izriče tim preobraženim izražajem lica, to je veliko *prosvjećenje* o opstanku; i najviša želja koju smrtnici mogu željeti je trajno i pomnjava uha sudjelovati u tom prosvjećenju. Razmisli li netko o tomu što je sve primjerice Schopenhauer morao *čuti* tijekom svojeg života, zacijelo će poslije toga sebi reći: »Ah, tvoje gluhe uši, tvoja tupa glava, tvoj plamsajući razum, tvoje stegnuto srce, ah, sve to što nazivam svojim! Kako li to prezirem! Ne moći letjeti, nego samo lepršati! Vidjeti iznad sebe, a ne moći gore! Znati put i umalo njime kročiti, put koji vodi prema onomu neizmjernom slobodnom pogledu filozofa, a poslije nekoliko koračaja teturati unatrag! I kad bi postojao samo jedan dan u kojem bi se ispunila ona najveća želja, kako bi čovjek spremno preostali život ponudio u naknadu! Popeti se toliko visoko koliko se ikada neki mislilac popeo, do čistog alpskog i ledenog zraka, tamo gdje više nema zamagljivanja i prurušavanja i gdje se temeljno ustrojstvo stvari izražava grubo i kruto, ali s neminovnom razumljivošću! Misleći samo na to postaje duša osamljenom i beskonačnom. A da se ispuni njezina želja, da jednom pogled padne uspravno i blistavo poput zrake svjetla dolje na stvari, zamrlbi bi stid, plašljivost i požuda kakvom bi riječi trebalo imenovati njezino stanje, onaj nov i zagonetan treptaj bez ustreptalosti, s kojim bi ona potom poput Schopenhauerove duše ostala raširena na golemom slikovnom pismu opstanka, na okamenjenom učenju o biranju, ne kao noć, nego kao žarka, crveno obojena svjetlost što se

prelijeva nad svijetom. I kakav je to opet usud slutiti od osebnog određenja i blaženstva filozofa dovoljno da bi se osjetilo svu neodređenost i neblaženost nefilozofa, tog žudnika bez nade! Znati sebe kao plod na drvetu koji od prevelike sjene nikad ne može sazrijeti, a tik pred sobom vidjeti kako leži sunčev zrak koji ti manjka!«

Bila bi to muka dovoljna da nekoga tko je toliko nenadaren učini zavidnim i opakim kad bi on uopće mogao postati zavidan i opak. No vjerojatno će svoju dušu na koncu preokrenuti da se ne bi izjela u ispraznoj čežnji, i sad će on *otkriti* jedan novi krug dužnosti.

Ovdje sam dospio pri odgovaranju na pitanje je li se moguće pomoću redovite vlastite djelatnosti povezati s velikim idealom Schopenhauera čovjeka. Prije svega sigurno je ovo: te nove dužnosti nisu dužnosti nekog osamljenika. Naprotiv, s njima čovjek pripada moćnoj zajednici, doduše takvoj koja se na okupu ne održava izvanjskim formulama i zakonima, nego jednom temeljnom misli. To je temeljna misao *kulture*, ukoliko ona svakome od nas zna postaviti samo jednu zadaću: *da u nama i izvan nas potiče rađanje filozofa, umjetnika i sveca te da na taj način radi na dovršenju prirode*. Jer kao što je prirodi potreban filozof, tako joj je potreban i umjetnik za jednu metafizičku svrhu, naime za njezino vlastito prosvjećenje o sebi samoj, da bi joj konačno jednom kao čista i gotova tvorba nasuprot stajalo ono što u nemiru svojega bivanja nikad ne uspijeva jasno vidjeti — dakle za njezinu samospoznaju. Goethe je bio taj koji je jednom zgodom obijesne dubokomislenom riječju primijetio kako prirodi svi njezini pokušaji vrijede samo toliko da bi umjetnik konačno odgonetnuo njezino mucanje, izišao joj na pola puta u susret i izrekao ono što ona svojim pokušajima zapravo hoće. »Često sam govorio«, uzvikuje on jednom, »i često ću još ponavljati da je *causa finalis** svjetskih i ljudskih raspi dramska pjesnička umjetnost. Jer ta se grada inače apsolutno ni za što ne može upotrijebiti«. I tako je prirodi na koncu potreban svetac, u kojega je ono ja posve stopljeno i čiji patnički život više ne biva, ili gotovo ne biva osjećan individualno, već kao najdublje čuvstvo jednakosti, zajedništva i jedinstva u svemu živom. Potreban joj je svetac s kojim nastupa ono čudo preobraženja na koje igra bivanja nikad ne pomišlja, ono konačno i najviše utjelovljenje prema kojemu svekolika priroda teži i probija se radi svojeg iskupljenja od sebe same. Nema dvojbe, svi smo mi s njim srodni i povezani, kao što smo srodni i s filozofom i umjetnikom. Postoje trenuci i tako reći iskre najsvjetlije, ljubavlju najispunjenije vatre, u čijoj svjetlosti više ne razumijemo riječ »ja«. S onu stranu našeg bića leži nešto što u tim trenucima biva ovostranošću i stoga iz najdublje srca žudimo za mostovima između ovdje i tamo. »Savršeni uzrok«. »svrha«. Nap. prir.

Dakako, u našem uobičajenom stanju ne možemo ništa doprinijeti rađanju izbavljajućeg čovjeka, pa stoga sebe *mrzimo* u tom stanju. To je mržnja koja je korijen onog pesimizma kojemu je Schopenhauer naše doba morao ponovno naučiti, a koji je star koliko i čežnja za kulturom. Ona je njegov korijen, ali ne njegov cvat, tako reći njegovo najdonje prizemlje, ali ne njegovo potkrovlje, početak njegova puca, ali ne njegov cilj. Jer jednom moramo još naučiti mrziti nešto drugo i općenitije, ne više svoj individuum i njegovu bijednu ograničenost, njegovu mijenu i njegov nemir, u onom uzvišenom stanju u kojemu ćemo i voljeti nešto drugo od onoga što sad možemo voljeti. Tek onda kad smo, u sadašnjem ili nekom budućem rođenju, sami primljeni u onaj najuzvišeniji red filozofa, umjetnika i svetaca, bit će nam zasađen i jedan novi cilj naše ljubavi i naše mržnje zasad imamo svoju zadaću i svoj krug dužnosti, svoju mržnju i svoju ljubav. Jer mi znamo što je kultura. Da bi se korisno primijenila na Schopenhauerovu čovjeku, ona hoće da pripremamo i potičemo njegovo svagda novo rađanje, time što upoznajemo i uklanjamo s puta ono što joj je neprijateljsko — ukratko, da se neumorno borimo protiv svega što *nas* lišava najvišeg ispunjenja naše egzistencije, time što nas priječi da sami postanemo takvim Schopenhauerovim ljudima.

6.

Ponekad je teže neku stvar priznati nego uvidjeti. A upravo bi tako moglo biti s većinom ljudi kad razmisle o ovom stavu: »Čovječanstvo treba neprekidno raditi na tomu da rodi pojedine velike ljude — a to i inače ništa drugo njegova je zadaća.« Kako bi se rado na društvo i njegove svrhe primijenilo pouku koja se može dobiti promatranjem svake vrste životinjskog i biljnog carstva, naime pouku da je kod nje stalo jedino do pojedinačnog višeg primjerka, neobičnijeg, moćnijeg, složenijeg, plodnijeg kako bismo to rado učinili kad odgojem usađeni umišljaji o svrsi društva ne bi pružali žilav otpor! Zapravo je lako shvatiti da cilj razvitka neke vrste teži tamo gdje ona dopijeva do svoje granice i do svojeg prijelaza u višu vrstu, a ne u masi primjeraka i njihovu dobrom zdravlju, ili čak u primjercima koji su vremenski posljednji. Taj cilj štoviše leži upravo u naizgled raspršenim i slučajnim egzistencijama koje tu i tamo nastaju pod povoljnim uvjetima. I zacijelo bi se isto tako lako mogao shvatiti zahtjev da čovječanstvo, budući da može doći do svijesti o svojoj svrsi, treba potražiti i uspostaviti one povoljne uvjete pod kojima mogu nastati oni veliki ljudi iskupitelji. No tomu se protivi ne znam što sve ne: jednom treba onu krajnju svrhu naći u sreći svih ili većine, drugi put je pak treba naći u razviću velikih zajednica. I koliko god se netko brzo odluči svoj život žrtvovati recimo državi, toliko bi se sporo i dvojbeno ponašao ukoliko tu žrtvu ne bi zahtijevala država nego neki pojedinac. čini se besmislenim da bi čovjek postojao radi nekog drugog čovjeka, već »naprotiv, radi svih drugih, ili barem radi što je moguće više njih!« O, čestiti čovječe, kao da bi bilo prikladnije prepustiti da broj odluči tamo gdje je posrijedi vrijednost i značenje! Jer pitanje ipak glasi ovako: kako tvoj život, život pojedinca, dobiva najvišu vrijednost, najdublje značenje? Kako se najmanje rasipa? Zasigurno samo tako da živiš na korist najrjeđih i najvrednijih primjeraka, a ne na korist većine, to znači, uzetih pojedinačno, najbezzrednijih primjeraka. I upravo tu svijest bi trebalo njegovati i izgrađivati u mladom čovjeku da sebe sama shvati tako reći kao neuspjelo djelo prirode, ali istodobno kao svjedočanstvo najvećih i najdivnijih nakana te umjetnice. To joj je loše uspjelo, treba on sebi reći, no njezinu ću veliku nakanu poštivati time što ću joj biti na usluzi da bi joj to jednom bolje pošlo za rukom. S tom nakanom stavlja se u okružje *kulture*. Jer ona je čedo samospoznaje svakog pojedinca i nezadovoljstva sobom. Svatko tko se za nju izjasni time izriče: »Iznad sebe vidim nešto više i ljudskije nego što sam sâm, pomozite mi svi da to dosegnem, kao što ću i sam pomoći svakome tko to jednako spozna i zbog toga jednako pati: da bi konačno iznova nastao čovjek koji sebe osjeća punim i beskonačnim u spoznaji i ljubavi, u motrenju i umijeću, i koji svom svojom cjelovitošću visi o prirodi i u prirodi, kao sudac stvari i onaj tko mjeri njihovu vrijednost.« Teško je nekoga premjestiti u to stanje neustrašive samospoznaje, jer je nemoguće poučavati ljubavi: jer jedino u ljubavi stječe duša ne samo jasan, razložan i preziran pogled za sebe samu, nego i onu žudnju za tim da gleda nad sebe i da svim snagama traga za nekim negdje još skrivenim višim sebstvom. Dakle, samo onaj tko je svoje srce okačio o nekog velikog čovjeka primit će time *prvo posvećenje kulture*. Znak je toga posvećenja postidjenost sobom bez mrzovolje, mržnja spram vlastite skučenosti i zgrčenosti, suosjećanje s genijem koji se svagda iznova otrže od će naše tuposti i suhoće, predosjećaj za sve koji bivaju i bore se te najprisnije uvjerenje tla se gotovo posvuda susreće prirodu u njezinoj nevolji, kako se s mukom probija prema čovjeku, kako bolno osjeća da je to djelo ponovno neuspjelo, kako joj ipak posvuda polaze za rukom najdivniji začeci, značajke i obličja, tako da ljudi s kojima živimo nalikuju na bojno polje odlomaka najdragocjenijih kiparskih nacrti, gdje nam sve dovikuje: dođite, pomozite, dovršite, sastavite ono što ide zajedno, neizmjereno čeznemo postati cjelovitima.

Taj zbir unutarnjih stanja nazvao sam prvim posvećenjem kulture; a sad mi je dužnost opisati učinke *drugog* posvećenja i dobro znam da je moja zadaća tu teža. Jer sad treba s unutarnjeg zbivanja prijeći na prosudbu izvanjskog, pojedinac sad pogled treba usmjeriti prema vani da

bi onu žudnju za kulturom kako je poznaje iz prvih iskustava iznova otkrio u velikom pokretnom svijetu, svoju borbu i čežnju treba upotrijebiti kao abecedu kojom sad može pročitati ljudska nastojanja. No ni tu se ne smije zaustaviti. S tog se stupnja mora popeti na još viši, kultura ne zahtijeva od njega samo onaj unutarnji doživljaj, ne samo prosudbu izvanjskog svijeta koji teče oko njega, nego na poslijetku i poglavito zahtijeva čin, to jest borbu za kulturu i neprijateljstvo spram onih utjecaja, navika, zakona, ustanova, u kojima ne prepoznaje svoj cilj, naime stvaranje genija.

Onomu tko je kadar staviti se na drugi stupanj najprije upadan *oči kako je znanje o tom cilju izvanredno sitno i rijetko*, a kako je nasuprot tomu nastojanje oko kulture sveopće i kako je neizrecivo velika masa snaga što se troše u njezinoj službi. Pita se začuđeno: nije li možda takvo znanje posve nepotrebno? Postiže li priroda svoj cilj i tada kad većina pogrešno odredi svrhu svojeg vlastitog nastojanja? Onaj tko se naviknuo visoko cijeliti nesvjesne svršnosti prirode možda neće imati muke odgovoriti: »Da, tako je! Pustite ljude da misle o svojem krajnjem cilju i da govore što hoće, oni su ipak u svojem tamnom nagonu sasvim svjesni svojega pravog puta.« Da bi tu mogao protusloviti, čovjek bi morao ponešto doživjeti. A onaj tko je doista uvjeren u taj cilj kulture — da ona treba pospješiti nastanak istinskih *ljudi* i ništa drugo — i tko uspoređi kako se još i sad uza svu raskoš i velebnost kulture nastanak tih ljudi ne razlikuje mnogo od neprekidnog mrcvarenja životinja, držat će vrlo potrebnim da se na mjesto onog »tamnog nagona« konačno jednom stavi svjesno htijenje. I to napose iz jednog drugog razloga, tog naime da više ne bude moguće da taj nagon kojemu je nejasan njegov cilj, taj hvaljeni tamni nagon bude upotrebljen za sasvim drukčije svrhe i da dovede do putova na kojima nikad više neće moći biti postignut onaj najviši cilj, stvaranje genija. Jer postoji jedna *vrsta zlorabljene i u službu uzete kulture* — treba samo pogledati oko sebe! I upravo snage koje kulturu sad najdjelatnije unapređuju imaju pritom primisli i ne ophode se spram nje iz čistog, nekoristoljubivog uvjerenja.

Kao prvo *sebičnost poduzetnika* je tako joj je potrebna pomoć kulture i koja je u znak zahvalnosti za to opet unapređuje, ali bi pritom dakako ujedno htjela propisati cilj i mjeru. S te strane dolazi onaj omiljeni stav i lančani zaključak, koji otprilike glasi: što je moguće više spoznaje i obrazovanja, stoga što je moguće više potreba, stoga što je moguće više proizvodnje, stoga što je moguće više dobiti i sreće. Tako glasi ta zavodljiva formula. Obrazovanje bi njegove pristaše definirale kao uvid kojim čovjek u potrebama i njihovu zadovoljenju postaje skroz naskroz suvremen, ali kojim se istodobno najbolje raspolaže svim sredstvima i putovima za što lakše stjecanje novca. Cilj bi dakle bio stvoriti što više kurentnih ljudi, a narod će prema tom shvaćanju biti to sretniji što više bude imao takvih kurentnih ljudi. Stoga cilj modernih obrazovnih ustanova u potpunosti treba biti taj da svakog unapređuju onoliko koliko ti njegovoj naravi leži da postane kurentan, da svakog obrazuju lako da od onog stupnja spoznaje i znanja, koji mu je svojstven, ima najveću moguću mjeru sreće i dobiti. Pojedinač bi, tako se ovdje zahtijeva, uz pomoć takva općeg obrazovanja morao biti u mogućnosti da sebe sama točno procijeni, kako bi znao što treba tražiti od života, a naposljetku se tvrdi i da postoji prirodni i nužni savez »inteligencije i posjeda«, »bogatstva i kulture«, štoviše da je taj savez *čudoredna* nužnost. Tu je omrzuto svako obrazovanje koje čovjeka osamljuje, koje ciljeve postavlja nad novac i stjecanje, koje troši mnogo vremena. Takve ozbiljnije vrste obrazovanja običava se klevetali kao »finiji egoizam«, kao »nečudoredno epikurejstvo u obrazovanju«. Dakako, u skladu s čudoredem koje tu vrijedi na cijeni je upravo nešto obrnuto, naime brzo obrazovanje, da bi čovjek što prije posta-o bićem koje zarađuje novac, a ipak toliko temeljito da bi mogao postati bićem koje zarađuje veoma mnogo novaca. Čovjeku se dopušta samo onoliko kulture koliko je u interesu sveopćeg stjecanja i svjetskog prometa, ali toliko se od njega i zahtijeva. Ukratko: »Čovjek nužno polaže pravo na zemaljsku sreću, zato je obrazovanje nužno, ali i samo zato.«

Kao drugo tu je *sebičnost države*, koja jednako tako žudi za što većim širenjem i rasprostranjem kulture i u rukama ima najdjelotvornija sredstva za zadovoljen je te svoje želje. Pretpostavi li se da ona zna da je dovoljno snažna ne samo raspustiti nego i u pravi čas u jaram upregnuti, pretpostavi li se da je njezin temelj siguran i dovoljno širok da može nositi čitav svod obrazovanja, tad širenje obrazovanja među njezinim građanima svagda koristi samo njoj samoj, u natjecanjima s drugim državama. Posvuda gdje se sad govori o »državi kulture«, vidi se da joj je postavljena zadaća da duhovne snage jednog naraštaja oslobodi tolik« da bi time mogle služiti i koristiti postojećim institucijama. Ali i samo toliko. Baš kao što i šumski potok biva djelomice skretan branama i ustavama, da bi manjom snagom pokretao vodenice — dočim bi njegova puna snaga za vodenicu bila prije opasna nego korisna. To otpuštanje je istodobno — i još riše — bacanje u okove. Treba samo prizvati u sjećanje što je postupno postalo od kršćanstva zbog sebičnosti države. Kršćanstvo je zacijelo jedno od najčišćih objavljenja onog nagona za kulturom i upravo uvijek obnavljanim rađanjem sveca. No jer je bilo strostruko rabljeno za pokretanje vodenice državnih vlasti postupno je oboljelo do srži. postalo licemjerno i lažno te se izopačilo sve do protuslovlja sa svojim prvotnim ciljem. Čak i njegov zadnji događaj, naime njemačka reformacija, ne bi bila drugo do iznenadno razbuktavanje i gašenje, da nije iz tog požara i borbe među državama ukrala nove snage i plamenove.

Kao treće, kulturu unapređuju svi koji su svjesni da je *-neki sadržaj odvratn ili dosadan* te to žele prikriti varkom takozvane »*lijepo forme*«, Gledalac treba onim izvanjskim, naime riječju, kretnjom, ukrasom, raskoši, izvještačenošću biti prinuđen na donošenje krivog zaključka o sadržaju, uz pretpostavku da se ono unutarne obično prosuđuje prema vanjštini. Katkad mi se čini da se moderni ljudi jedni s drugima beskrajno dosađuju i da će na koncu naći nužnim da sebe učine interesantnima uz pomoć svih umjetnosti. Tu dopuštaju da ih njihovi umjetnici same iznesu na stol kao ljuto i kiselo jelo. Tu se prelijevaju začinima cijelog Istoka i Zapada. I dakako da sad vrlo interesantno mirišu na cijeli Istok i Zapad. Tu se upiru da zadovolje svaki ukus. I svatko treba biti poslužen, bilo da mu se prohtjelo ono što dobro ili ono što neprijatno miriše, profinjeno ili seljački grubo, grčko ili kinesko, tragedije ili dramatizirane gadarije. Kao što je poznato, najčuveniji majstori kuhinje tih modernih ljudi, koji po svaku cijenu žele biti interesantni i zainteresirani, nalaze se u Francuza, a najgori u Nijemaca. To za ove posljednje U osnovi nije, nego za one prve, i neće Francuzima uzeti nimalo za zlo kad se upravo nama rugaju zbog manjka interesantnog i elegantnog i kad su pri prohtjevu pojedinih Nijemaca za elegancijom i manirima nagnani sjetiti se Indijanaca koji si želi prsten provučen kroz nos i vapi za tim da bude tetoviran. Ovdje me ništa neće zadržati od jednog zastranjenja. Od zadnjeg rata s Francuskom ponešto se u Njemačkoj promijenilo i pomaknulo i očito je da su se kuci donijele i stanovite nove želje glede njemačke kulture. Taj je rat za mnoge bio prvo putovanje u elegantniju polovicu svijeta. Kako divno izgleda prostodušnost pobjednika kad ne odbije od pobijeđenoga naučiti nešto kulture! Osobito je zanat umjetnosti stalno iznova upućen na natjecanje s obrazovanim susjedom. Namještaj njemačke kuće treba učiniti poput namještaja francuske, čak i njemački jezik treba, posredstvom akademije zasnovane prema francuskom uzoru, prihvatiti »zdravi ukus- i odbiti dvojbeni utjecaj što ga je na nj imao Goethe — kako sasvim nedavno rasuđuje berlinski akademik Dubois-Reymond. Naša su kazališta posve tiho i skromno već poodavna težila jednakom cilju, a čak je već otkriven i elegantni njemački učenjak — pa tu dakako valja očekivati da sve što se do sada nije htjelo podčiniti tom zakonu elegancije, na primjer njemačka kultura, tragedija i filozofija, bude odsad kao nenjemačko gurnuto u stranu. No uistinu, ni prstom ne bi više trebalo pomaknuti za njemačku kulturu ako Nijemac pod kulturom koja mu još manjka i za kojom bi sad morao težiti ne bi razumijevao ništa cio umijeća i vještine kojima se život čini dražesnim, uključujući i svu dovitljivost učitelja plesa i tapetara, pa i ako bi se i u jeziku trsio samo još oko akademski odobrenih pravila i stanovite opće uglađenosti. A čini se da su posljednji rat i

osobno uspoređivanje s Francuskom jedva izazvali zahtjeve više od tih. Štoviše, često me spopada sumnja da se Nijemac sad posve na silu želio otrgnuti od onih starih obveza što mu ih nameće njegova čudesna nadarenost, osebujna tegotnost i dubokoumnost njegove naravi. Radije bi jednom htio lakrdijati, biti majmunom, radije bi naučio manire i umijeća pomoću kojih život biva zabavnim. Ali njemački se duh uopće ne može naružiti više nego onda kad se s njim postupa kao da je od voska, tako da bi mu se jednog dana mogla utisnuti i elegancija. A ako nažalost i jest istina da će se dobar dio Nijemaca rado dati na taj način mijesiti i oblikovati kako treba, ipak protiv toga treba govoriti toliko često dok se ne čuje: kod vas ona uopće više ne prebiva, ona stara njemačka narav, narav koja je doduše surova, opora i puna otpora, ali Lio najdragocjenija tvar na kojoj mogu raditi samo najveći kipari jer su je jedino oni dostojni. Tomu nasuprot, ono što vi imate u sebi mekan je i kašast materijal. Uradite s njim što hoćete, oblikujte iz toga elegantne lutke i interesantne kumire — i u tomu će ostati kod ovih riječi Richarda Wagnera; »Nijemac je neotesan i krut kad se želi praviti uglađenim, ali je uzvišen i jači od svih kad padne u vatru.« A elegantni ljudi imaju sve razloge pripaziti se te njemačke vatre, inače bi ih jednog dana mogla požderati, zajedno sa svim njihovim lutkama i voštanim kumirima. Ono nagnuće »lijepoj formi« koje u Njemačkoj uzima maha moglo bi se dakako izvesti i još dublje i drukčije, naime iz one žurbe, iz onog zadihanog hvatanja trena, iz one prenaljenosti koja sve stvari još suviše zelene kida s grane, iz one trke i jurnjave koja sad ljudima kopa brazde po licu i u neku ruku tetovira sve što čine. Kao da u njima djeluje neki napitak koji im ne da mirno disati, oni dalje jurišaju u nepristojnoj brižnosti, kao izmučeni robovi triju »m« — momenta, mnijenja i moda — tako da manjak dostojanstva i pristojnosti naravski isuviše bolno upada u oči te sad iznova biva nužna lažna elegancija, kojom treba biti maskirana bolest žurbe lišene dostojanstva. Jer pomodna požuda za lijepom formom na taj je način povezana s odvratnom sadizmom sadašnjeg čovjeka: prva treba prikrivati, a druga biti prikrivena. Biti obrazovan sad znači ne dopustiti da se primijeti kako se jest bijedan i loš, kako zvjerski grabljiv u težnji, kako nezasitan u prikupljanju, kako samoživi bestidan u uživanju. Već im je više puta, kad sam nekome pred oči stavljao odsutnost jedne njemačke kulture, bilo prigovoreno: »No ta je odsutnost sasvim prirodna jer Nijemci su do sada bili suviše siromašni i skromni. Dopustite samo našim zemljacima da jednom postanu bogati i samosvjesni, tad će imati kulturu!« Koliko god vjera mogla činiti sretnim, ova vrsta vjere mene čini nesretnim, jer osjećam da je ona njemačka kultura u čiju se budućnost ovdje vjeruje — kultura bogatstva, politure i uglađena pretvaranja — najneprijateljskija opreka one njemačke kulture u koju ja vjerujem. Jasno, tko mora živjeti među Nijemcima taj veoma pati od zloglasna sivila njihova života i njihovih osjetila, od bezobličja, tuposti i potmulosti, od nezgrapnosti u tananijem ophođenju, još više od zavidnosti i neke prikrivenosti i nečistoće značaja. Boli ga i vrijeđa ukorijenjeno uživanje u onomu pogrešnom i nepravom, loše napravljenom i patvorenom, u prevođenju stranog i dobrog u domaće i loše. No sad kada je kao najgora patnja pridošao još i onaj grozničavi nemir, ona strast za uspjehom i dobiti, ono precjenjivanje trenutka, tad skroz naskroz o jadu je pomisao da se sve te bolesti i slabosti načelno nikad ne mogu izliječiti, nego svagda tek premazati bojom — jednom takvom »kulturom interesantne forme«! I to u jednoga naroda koji je proizveo *Schopenhauera* i *Wagnera*! I često ih još treba proizvesti! Ili se na najutješniji način varamo? Ili ti imenovani možda uopće više ne jamče da u njemačkom duhu i svijesti zbilja još postoje takve snage kao što su njihove? Je li tako da su oni izuzeci, tako reći zadnji izdanci i zameci svojstava koje se nekoć držalo njemačkima? Ovdje si ne znam valjano pomoći te se stoga vraćani na svoj put općeg razmatranja, s kojeg me dvojbe pune brige tako često žele odvratiti. Još nisu bile nabrojene sve one moći koje doduše unapređuju kulturu, no tako da ne prihvaćaju njezin cilj, stvaranje genija. Navedene su tri, sebičnost poduzetnika, sebičnost države i sebičnost svih onih koji imaju razloga pretvarati se i formom se prikrivati. Kao četvrto navodim *sebičnost znanosti* i osebujno biće njezinih slugu, *učenjaka*.

Znanost se spram mudrosti odnosi kao kreposnost spram posvećenja. Hladna je i suha, nema ljubavi i ništa ne zna o duboku osjećaju nedovoljnosti i čežnje. Samo sebi korisna je upravo onoliko koliko je svojim slugama štetna, ukoliko na njih prenosi svoj vlastit i karakter i time tako reći okoštava njihovu ljudskost. Sve dok se pod kulturom bitno bude podrazumijevalo unapređivanje znanosti, ona će s nemilosrdnom hladnoćom mimoilaziti velikog patećeg čovjeka, jer znanost posvuda vidi samo probleme spoznaje i jer je u njezinu svijetu patnja zapravo nešto nedolično i nerazumljivo, dakle u najbolju ruku opet jedan problem.

Ali navikne se na to da se svako iskustvo prevodi u dijalektičku igru pitanja i odgovora i u čistu stvar uma. Čudnovato je za kako kratko vrijeme se čovjek pri takvoj djelatnosti sasušiti, kako ubrzo gotovo da samo još škljoca kostima. Svatko to zna i vidi. Kako je dakle moguće da se mladići unatoč tomu ne užasnu takvih kostura, već se svagda iznova slijepo, ne birajući i bez mjere odaju znanostima? To ipak ne može potjecali od navodnog »poriva za istinom«. Jer kako bi uopće mogao postojati poriv za hladnom, čistom, besposljedičnom spoznajom! Nepristranu se pogledu međutim i te kako jasno pokazuje što su prave pogonske sile u sluga znanosti. I osobito treba preporučiti da se jednom istraži i secira i učenjake, nakon što su se oni sami navikli sve u svijetu, pa i ono najdostojnije štovanja, drsko doticati i razlagati. Trebam li reći što mislim, tad moj stav glasi: učenjak se sastoji od zamršena pletiva vrlo različitih nagona i podražaja, on je posve nečisti metal. Najprije treba uzeti snažnu i sve veću žudnju za novim, strast za pustolovinama spoznaje, neprekidnu podražajnu snagu novog i rijetkog nasuprot starom i dosadnom. Tomu treba dodati stanovit dijalektički poriv za traganjem i igrom, lovački užitek u prepredenim lisičjim putovima misli, tako da se zapravo ne traži istina, nego se traži traženje te se glavno uživanje sastoji u lukavu šunjanju, opkoljavanju i ubijanju po pravilima umijeća. Sad još pridolazi i nagon za proturječenjem, osobnost hoće da sebe osjeti i dade se osjetiti u suprotstavljenosti spram svih drugih. Borba biva užitkom, a osobna je pobjeda cilj, dok je borba za istinu samo izgovor. Učenjaku je zatim dobrim dijelom prirodan i poriv za nalaženjem *samo nekih* »istina«, naime iz poniznosti spram određenih vladajućih osoba, kasta, mnijenja, crkava, vlada, jer osjeća da sebi koristi time što »istinu« dovodi na njihovu stranu. Manje redovito, no ipak još dosta često, pojavljuju se u učenjaka sljedeća svojstva. Prvo čestitost i smisao za jednostavno, svojstva koja treba veoma visoko cijeniti ako su više od nespretnosti i neuvježbanosti u pretvaranju, u koje dakako spada i poneka dosjetka. I doista se posvuda gdje dosjetka i spretnost jako upadaju u oči može biti malo na oprezu i sumnjati u ispravnost karaktera. S druge strane, ta čestitost većinom malo vrijedi, a i za znanost je samo rijetko plodonosna, budući da je ovisna o onomu što je uobičajeno te običava istinu izricati samo kod jednostavnih stvari ili *in adiphoris*;* jer lijenosti tu više odgovara reći istinu nego je prešutjeti. A jer sve šio je novo izaziva nužnost promjene onog naučenog, čestitost, ako to ikako ide,

* »U onomu što nas se ne tiče, što je ravnodušno, sporedno, nevažno.« Nap. prir.

štuje staro mnijenje i navjestitelju novog prebacuje da mu manjka *sensus recti** Kopernikovu se učenju zacijelo opirala zato što je u tom slučaju na svojoj strani imala očiglednost i naviku. U učenjaka ne baš rijetka mržnja spram filozofije ponajprije je mržnja protiv dugih lanaca zaključaka i usiljenosti dokaza. Da, u osnovi svaki naraštaj učenjaka ima neku neproizvoljnu mjeru za *dopušteno* oštroumlje. Ono što tu mjeru premašuje biva predmetom dvojbe i koristi se gotovo kao razlog sumnje u čestitost. — Drugo, oštroidnost na blizinu, povezana s velikom kratkovidnošću za daljinu i za ono opće. Njegovo vidno polje obično je veoma malo, a oči se moraju držati tik uz predmet. Želi li učenjak s jedne točke koju je upravo istražio prijeći na drugu, on čitav vidni aparat pomiče spram te točke. On sliku razlaže na zgojgne mrlje, kao netko tko rabi dalekozor da bi promatrao pozornicu te vidi čas neku glavu, čas neki komad odjeće, ali ništa cjelovito. One pojedinačne mrlje on nikad ne vidi povezane, nego

samo zaključuje na njihov sklop; stoga o svemu što je opće nema nikakav snažan dojam. On primjerice o nekom spisu, jer ga nije kadar pogledom obuhvatiti kao cjelinu, rasuđuje prema nekim dijelovima, ili rečenicama, ili greškama; bit će zaveden na tvrdnju da je neka uljem na platnu naslikana slika samo neobrađena gomila brljotina. — Treće, trezvenost i običnost njegove naravi u nagnućima i nesklonostima. S tim svojstvom ima on naročito sreće u historiji, ukoliko o motivima prošlih ljudi nagađa prema motivima koji su mu znani. Krtica se ponajbolje snalazi u krtičnjaku. Sklonjena je pre svim umjetnim i pretjeranim hipoteza. Ako je ustrajna, iskopat će sve obične motive prošlosti, jer osjeća da pripada jednakoj vrsti. Dakako, upravo je stoga većinom nesposobna shvatiti i cijiniti ono rijetko, veliko i neobično, dakle ono važno i bitno.

* »Osjećaj za ispravno.« Nap. prir.

— Četvrto, siromaštvo u osjećaju i suhoća. To ga čak čini sposobnim za vivisekcije. On ne naslućuje patnju koju sobom donosi mnoga spoznaja te se stoga ne plaši na područjima gdje se drugima grozi srce. Hladan je i stoga se lako pokazuje svirepim. Smatra ga se i smjelim, ali on to nije, upravo kao ni mazga, koja ne zna za vrtloglavicu. — Peto, maleno samopoštovanje, pače skromnost. Oni, premda stjerani u jedan ubogi kutak, ne osjećaju ništa od žrtvovanja, od rasipanja. Često se čini da u najdubljoj nutrini znaju da nisu stvorenja koja lete, nego koja gmižu. S takvim svojstvom izgledaju čak i dirljivi. — Šesto, vjernost spram svojih učitelja i voda. Ovima žele pomoći od sveg srca i dobro znaju da im najbolje pomažu istinom. Zahvalni su, jer su samo zahvaljujući njima stekli pristup u dostojanstvene dveri znanosti u koje nikad ne bi ušli na vlastitu putu. Tko danas kao učitelj zna otkrili neko područje na kojem s neakvim uspjehom mogu raditi i malene glave, taj će za najkraće vrijeme biti znamenit čovjek. Toliko je odmah jato koje se tiska prema tomu. Dakako, svaki od tih vjernih i zahvalnih istodobno je zla kob za majstora, jer ga svi oni nasljeđuju, pa se sad upravo njegove slabosti pokazuju neizmjerljivo velikima i pretjeranima jer se pojavljuju na tako malenim individuumima, dočim se majstorove vrline na istom individuumu prikazuju obrnuto, naime u jednakom srazmjeru smanjene. — Sedmo, navikom vodeno nastavljanje putom na koji se učenjaka gurnulo, smisao za istinu iz nedovoljka misli, shodno jednom prihvaćenoj navici. Takve su naravi skupljači, objašnjivači, spravljajući indeksa, herbarija. Oni uče i tragaju unaokolo na nekom području samo zato što nikad ne pomišljaju na to da postoje i druga područja. Njihova marljivost ima nešto od strahovite gluposti sile teže. Stoga često tako mnogo proizvedu. — Osmo, bijeg od dosade. Dok zbiljski mislilac ni za kim ne čezne više nego za dokolicom, dotle običan učenjak od nje bježi, jer ne zna što bi s njom počeo. Njegovi su tješitelji knjige. To znači da on sluša kako netko drugi misli i na taj se način daje zabavljati cijeli dugi dan. Bira osobito knjige kod kojih biva na neki način potaknuto njegovo osobno sudjelovanje, kod kojih može, zahvaljujući nagnuću ili nesklonosti, malo dospjeti u afekt. Dakle knjige kod kojih je u obzir uzet on sam ili njegov stalež, njegovo političko, ili estetsko, ili barem samo gramatičko naučavanje. A ima li čak svoju vlastitu znanost, tad mu nikada ne manjka sredstava za zabavu i mahanje za muhama protiv dosade. — Deveto, motiv zarađivanja kruha, dakle u osnovi ona znamenita »kruljenja patničkog želuca«. Istini se služi ako je kadra direktno dovesti do plaća i viših položaja, ili barem steći sklonost onih koji mogu dati kruha i počasti. Ali se i služi samo *toj* istini, zbog čega se može povuci granica između probitačnih istina, kojima služe mnogi, i neprobitačnih istina, kojima se odaju samo najmalobrojniji kod kojih ne vrijedi: *ingenii largitor venter** — Deseto, poštovanje spram ostalih učenjaka, strah od njihova nepoštovanja, rjeđi, ali viši motiv od prethodnoga, no ipak još veoma čest. Svi se članovi ceha međusobno nadziru na najzavidniji način, kako bi zaista po imenu svojeg izumitelja bila krštena istina od koje toliko mnogo toga ovisi: kruh, služba, počast. Strogo se drugome ukazuje svoje štovanje za istinu koju je otkrio, da bi se dug

ponovno zatražilo natrag ako se jednom i sam otkrije istinu. Neistina, zabluda zvučno će eksplodirati, kako broj suparnika ne bi postao prevelik. A ipak će tu i tamo nekad eksplodirati i zbiljska istina, kako bi se barem za kratko vrijeme stvorilo mjesta za tvrdoglave i drske zablude; onako već kao što nigdje, pa ni ovdje ne manjka »čudorednih idiotizama«, koje se inače naziva podvalama. — Jedanaesto, učenjak iz taštine, što je već rjeđa vrsta. On neko područje hoće, koliko je moguće, imati posve za sebe te stoga bira kuriozitet,

* »Trbuh je podmitio duh.« Nap. prir.

naročito ako oni čine nužnima neuobičajene troškove, putovanja, iskapanja, mnogobrojne veze u različnim zemljama. Većinom se zadovoljava čašću da mu se samom čude kao kuriozitetu i ne misli na to da svoj kruh zaradi pomoću svojih znanstvenih studija. — Dvanaesto, učenjak iz nagona za igrom. Njegova se zabava sastoji u tomu da u znanostima traži čvoriće i razvezuje ih, pri čemu se ne voli odveć naprezati kako ne bi izgubio osjećaj igre. Stoga i ne prodire baš u dubinu, no ipak često zamijeti nešto što plaćeni učenjak svojim pogledom koji s mukom puži nikad ne vidi. Ako naposljetku kao trinaesto još kao učenjakov motiv označim poriv za pravednošću moglo bi mi se prigovoriti da je taj plemeniti poriv, kojeg već doista treba razumjeti gotovo kao metafizički, isuviše teško razlikovati od drugih i da je za ljudsko oko u osnovi neshvatljiv i neodrediv, zbog čega taj posljednji broj dodajem s pobožnom željom da taj poriv među učenjacima bude češći i djelotvorniji nego što je vidljiv. Jer jedna iskra iz vatre pravednosti, pala u dušu učenjaka, dovoljna je da njegov život i njegovo nastojanje prožme žarom i pročišćujući sažeže plamenom, tako da on više nema mira te je zauvijek protjeran iz mlakog ili ledenog raspoloženja u kojem obični učenjaci obavljaju svoj dnevni posao. Zamisli li se sad sve te elemente, ili više njih, ili pojedine od njih, dobro izmiješane i promućkane, imat će se nastanak sluge istine. Vrlo je čudno kako tu, na korist jednog, u osnovi vanljudskog i više no ljudskog posla, naime čistog i besposljedičnog, pa stoga i poriva lišenog spoznavanja, mnoštvo malih vrlo ljudskih poriva i porivčića biva zajedno stopljeno da bi ušli u kemijski spoj, i kako se rezultat, naime učenjak, sad u svjetlosti onog više nego zemaljskog, visokog i sasvim čistog posla ističe toliko preobražen da se posve zaboravlja spajanje i miješanje koje je bilo potrebno za njegovo rađanje. Pa ipak ima trenutaka kad se upravo na to mora misliti i sjećati; naime tada kad učenjak u svojem značenju za kulturu dođe u pitanje. Onaj naime tko zna promatrati opaža da je učenjak po svojoj biti *nepłodan* — posljedak njegova nastanka! i da gaji neku prirodnu mržnju spram plodnog čovjeka; zbog čega su geniji i učenjaci u svim vremenima bili međusobno u svađi. Ovi posljednji naime hoće prirodu usmrtiti, razložiti i razumjeti, a prvi hoće prirodu uvećati novom živom prirodom, i tako postoji sukob nastojanja i djelatnosti. Sasvim sretna vremena nisu učenjaka trebala i nisu ga poznavala, sasvim oboljela i mrzovoljna vremena. Štovala su ga kao najvišeg i najdostojnijeg čovjeka i pridavala mu najviši rang.

A tko bi bio dovoljno liječnik da zna kako stvari stoje s našim vremenom u pogledu zdravlja i bolesti! Izvjesno je da je još i sada u mnogim stvarima štovanje učenjaka isuviše visoko i stoga djeluje štetno, osobito u svim okolnostima bivajućega genija. Za njegovu nevolju učenjak nema srca, otpisuje ga oštrim i hladnim glasom i odviše brzo sliježe ramenima, kao nad nečim čudnim i nastranim, za što on nema ni vremena ni volje. Ni u njega se ne nalazi znanja o cilju kulture.

Ali općenito: što nam se svim ovim razmatranjima razjasnilo? To da se posvuda, gdje se čini da se kultura najživlje podupire, o tom cilju ne zna ništa. Ma koliko država glasno isticala svoju zaslugu za kulturu, ona je podupire da bi podupirala samu sebe i ne shvaća cilj koji je viši od njezine dobrobiti i njezine egzistencije. Ono što poduzetnici hoće, kad neprekidno zahtijevaju nastavu i obrazovanje, na koncu je upravo stjecanje. Kad oni kojima su potrebne forme sebi pripisuju istinski rad za kulturu i primjerice umišljaju da njima pripada sva umjetnost i da mora služiti njihovoj potrebi, tad je jasno upravo to da time što potvrđuju

kulturu oni potvrđuju sebe, da dakle ni oni nisu prevladali nesporazum. O učenjaku se dovoljno govorilo. Tako revno dakle sve četiri moći jedna s drugom razmišljaje o tomu kako bi pomoću kulture koristile *sebi*, tako su iznemogle i lišene misli ne pobudi li se pritom taj njihov interes. I stoga se uvjeti za nastanak genija u novije vrijeme *nisu poboljšali*, a odbojnost spram originalnih ljudi porasla je do toga stupnja da Sokrat kod nas ne bi mogao živjeti, u svakom slučaju ne bi doživio sedamdeset godina.

Podsjećam sad na ono što sam izložio u trećem poglavlju, naime kako čitav naš moderan svijet nipošto ne izgleda tako čvrst i trajan da bi se i pojmu njegove kulture mogla proreći vječita trajnost. Čak se mora smatrati vjerojatnim da će u slijedećem tisućljeću doći do nekoliko novih dosjetki, zbog kojih bi se svakome tko sad živi jednom mogla dići kosa na glavi. *Vjera u metafizičko značenje kulture* ne bi na koncu uopće bila tako užasavajuća, ali bi možda takvi bili neki zaključci koje bi se iz nje moglo izvući za odgoj i školstvo.

Potrebno je jedno doduše posve neuobičajeno razmišljanje da bi se pogled jednom odvratio od sadašnjih zavoda za odgoj i da bi se pogledalo sasvim različite i drukčije institucije, koje će možda već drugi ili treći naraštaj naći nužnima. Dok se naime nastojanjima sadašnjih viših odgajatelja proizvodi ili učenjak ili državni službenik ili poduzetnik ili obrazovani filistar ili naposljetku i obično mješavina svih njih, ti bi zavodi koje tek treba otkriti imali svakako težu zadaću — doduše ne težu po sebi. budući da bi to u svakom slučaju bila prirodija, a utoliko i lakša zadaća; a može li naprimjer išta biti teže nego protiv prirode, kako se to sad zbiva, nekog mladića obučiti za učenjaka? No teškoća leži za ljude u tomu da promijene naučeno i postave si novi cilj. I koštati će neizrecive muke da se temeljne misli našeg sadašnjeg odgojnog sustava, koji svoje korijene ima u srednjovjekovlju i kojemu zapravo srednjovjekovni učenjak lebdi pred očima kao cilj savršena obrazovanja, zamijene novom temeljnom misli. Sada je već mjerne da se te suprotnosti stave pred oči. Jer jedan naraštaj mora započeti borbu u kojoj će neki naraštaji kasnije pobijediti. Pojedinaac koji je razumio onu novu temeljnu misao kulture već sad biva stavljen pred raskrižje. Idući jednim putem on je svojem vremenu dobrodošao, ono neće dopustiti da mu manjkaju vijenci i nagrade, moćne stranke će ga nositi, iza njegovih će leđa stajati jednako onoliko istomišljenika kao i ispred njega, a kad predvodnik izgovori lozinku, odjekuje ona u svim redovima. Ovdje prva dužnost glasi: »boriti se u stroju i na svojem mjestu«, a druga da kao s neprijateljima treba postupati sa svima koji neće da se svrstaju u stroj i na svoje mjesto. Drugi ga put vodi zajedno s rijetkim drugovima u lutanju, teži je, zameteniji, strmiji. Oni koji idu prvim putem rugaju mu se jer tu korača napornije i češće dolazi u opasnost, pokušavaju ga primamiti sebi. Ukrste li se jednom oba puta, on biva zlostavljan, odgurnut u stranu ili izoliran planini sklanjanjem. Sto dakle za te raznovrsne lualice dvaju putova znači institucija kulture? Onaj ogromni čopor koji se na prvom putu tiska prema svojem cilju razumijeva pod tim ustanove i zakone pomoću kojih on sam biva postavljen u red i ide naprijed, i one kojima bivaju zaustavljeni svi nepokorni i osamljeni, svi oni koji gledaju prema višim i udaljenijim ciljevima. Za tu dragu manju četvrtu institucija bi dakako trebala ispuniti sasvim drukčiju svrhu. Ona sama hoće obrambenim oružjem čvrste organizacije spriječiti da je onaj čopor otplavi i rasprši, da njezini pojedinci u prebrzoj iscrpljenosti klonu ili da čak budu odvraceni od svoje velike zadaće. Ti pojedinci trebaju dovršiti svoje djelo to je smisao njihove povezanosti. I svi oni koji sudjeluju u instituciji trebaju nastojati da neprekidnim pročišćavanjem i uzajamnom brižnom potporom u sebi i oko sebe pripreme rođenje genija i sazrijevanje njegova djela. Nemali broj njih, uključujući i one iz niza dragih i trećih nadarenosti, određen je za tu pripomoć, i samo u podređivanju pod takvo određenje dolaze oni do osjećaja da žive za jednu dužnost i da žive s ciljem i smislom. Sad međutim snubljeni glasovi one pomodne »kulture« upravo te nadarene odvrćaju s njihova puta i otuđuju ih od njihova instinkta. To se iskušavanje usmjerava na njihove sebične podražaje, na njihove slabosti i taštine, upravo njima duh vremena s licemjernom revnošću došaptava; »Slijedite me i ne idite tamo! Jer tamo ste samo sluge,

pomoćnici, sredstva, zasjenjeni višim naravima, nikad radosni zbog svoje osobitosti, vučeni koncima, držani u lancima, kao robovi, pače kao automati. Tu kod mene uživajte kao gospodari svoju slobodnu osobnost, vaše nadarenosti mogu blistati za sebe, vi sami trebate stajati u prednjim redovima, golema sljedba rojit će se oko vas, a klicanje javnog mnijenja svakako bivaš veselilo više nego otmjeno, odozgo dolje milostivo udijeljeno priznanje iz hladne eterske visine genija.« Takvim mamljenjima podliježu zacijelo najbolji. A u osnovi tu jedva da i odlučuju rijetkost i snaga nadarenosti, već utjecaj stanovita herojskog temeljnog raspoloženja i stupanj unutarne srodnosti i sraslosti s genijem. Jer *ima* ljudi koji to osjećaju kao *svoju* nevolju kad vide kako se on mukotrпно bori i kako se nalazi u opasnosti da razori sebe sama, ili kad kratkovidna sebičnost države, površnost poduzetnika, suha samodovoljnost učenjaka *njegova* djela ravnodušno otklanjaju u stranu. I tako se nadam da ima nekih koji razumiju što želim reći predočujući Schopenhauerov usud i za što, prema mojoj predodžbi, Schopenhauer kao odgajatelj zapravo treba *odgajati*.

7.

No ostavimo jednom po strani sve misli o dalekoj budućnosti i mogućem preokretu odgojnoga sustava. Što bi se jednom bivajućem filozofu moralo *u sadašnjosti* poželjeti i u slučaju nužde pribaviti mu da bi uopće mogao odahnuli i u najpovoljnijem slučaju doći do zacijelo ne lake, ali barem moguće Schopenhauerove egzistencije? Što bi osim toga trebalo iznaći da bi se njegovu utjecaju na suvremenike dalo veću vjerojatnost? I koje bi se prepreke morale ukloniti da bi prije svega njegov uzor došao do punog utjecaja, da bi filozof ponovno odgajao filozofe? Ovdje naše razmatranje zalazi u područje praktičnog i zazornog. Priroda hoće uvijek biti od opće koristi, ali za tu svrhu ne zna naći najbolja i najprimjerenija sredstva i postupke. To je njezina velika patnja, zato je melankolična. Da je rađanjem filozofa i umjetnika htjela ljudima opstanak učiniti jasnim i značajnim, to je izvjesno s obzirom na njezin vlastiti nagon koji ima potrebu za izbavljenjem. No kako je neizvjestan, kako je slab i mlak utjecaj što ga većinom postiže s filozofima i umjetnicima! Kako rijetko dovodi do nekog utjecaja! Naročito je glede filozofa u velikoj neprilici da ga opće korisno upotrijebi. Čini se da su njezina sredstva samo probni pokušaji, slučajne dosjetke, tako da u svojoj nakani bezbroj puta ne uspijeva i većina filozofa ne postaje opće korisna. Postupak prirode izgleda kao rasipništvo. Pa ipak to nije rasipništvo objesne bujnosti, nego neiskusnosti. Može se pretpostaviti da ona, kad bi bila čovjek, uopće ne bi prevladala ljutnju zbog sebe i svoje nespretnosti. Priroda odapinje filozofa u ljude kao neku strijelu, ona ne cilja, no nada se da će se strijela negdje zakačiti. Ali pritom se bezbroj puta vara i zlovoljna je. Na području kulture ponaša se isto tako rasipnički kao i kod sađenja i sijanja. Svoje svrhe ispunjava na općenit i nezgrapan način, pri čemu žrtvuje previše snage. Umjetnik i njemu nasuprot poznavatelji i ljubitelji njegove umjetnosti odnose se međusobno kao teška artiljerija i jato vrabaca. Zakotrljati veliku lavinu kako bi se odgurnulo malo snijega, ubiti čovjeka kako bi se pogodila muha na njegovu nosu, to je djelo bedastoće. Umjetnik i filozof su dokazi protiv svršnosti prirode u njezinim sredstvima, premda pružaju najsavršeniji dokaz za mudrost njezinih svrha. Oni uvijek pogađaju samo malobrojne, a trebalo bi da pogode sve a i malobrojni ne bivaju pogođeni onom snagom kojom filozof i umjetnik upućuju svoj metak. Tužno je što se umjetnost kao uzrok i umjetnost kao posljedak moraju cijeliti tako različito; kako li je ona neizmijerna kao uzrok, a kako oslabljena i šuplje odzvanjajuća kao posljedak! Umjetnik pravi svoje djelo prema volji prirode za dobro drugih ljudi, o tomu nema nikakve dvojbe. Unatoč tomu zna da nikada više nitko od tih drugih ljudi neće njegovo djelo razumjeti i voljeti onako kako ga on sam razumije i voli. Dakle je nakon nespretnog postupka prirode nužan onaj visoki i jedini stupanj ljubavi i razumijevanja da bi nastao neki niži stupanj. Ono veće i plemenitije

upotrebjeno je kao sredstvo za nastanak manjeg i neplemenitog. Priroda ne gospodari pametno, njezini su izdaci mnogo veći od prihoda koji postiže. Pri svem svojem bogatstvu jednom će morati propasti. Umnije bi to udesila kad bi njezino kućansko pravilo bilo: malo troškova, a stostruki prihod, kad bi na primjer bilo samo malo umjetnika, a i njih sa slabijim snagama, ali zauzvrat mnogo primatelja i prihvatitelja, i upravo njih od snažnijeg i moćnijeg soja, nego što je soj samih umjetnika, tako da bi učinak umjetničkoga djela bio u odnosu spram uzroka stostruko pojačani odjek.

Ili ne bi li u najmanju ruku trebalo očekivati da uzrok i učinak budu podjednako snažni. Ali koliko priroda zaostaje za tim očekivanjem! Često izgleda tako kao da je umjetnik i ujedno filozof u svojem vremenu *slučajno*, kao osamljenik ili protjerani i zaostali litalica. Neka se samo jednom doista osjeti koliko je Schopenhauer velik, skroz naskroz i u svemu — a koliko je mali, koliko je apsurdan njegov utjecaj! Upravo za poštena čovjeka ovoga vremena ne može ništa biti sramotnije no uvidjeti koliko je Schopenhauer u njemu slučajni izuzetak i od kojih je sve moći i nemoći dosad ovisilo to daje njegov utjecaj tako okrnjen. Najprije i zadugo mu je neprijateljem bio manjak čitatelja, na trajno ruglo našeg literarnog doba, a potom, kad su došli čitatelji, nedoraslost njegovih prvih javnih pristalica. Dakako još više, kako mi se čini, otupjelost svih modernih ljudi spram knjiga, koje uopće više ne žele uzimati ozbiljno. Postupno je pridošla i jedna nova opasnost, proistekla iz raznolikih pokušaja da se Schopenhauera prilagodi slabašnom vremenu ili čak da ga se priredi kao čudesan i dražestan začini, tako reći kao neku vrstu metafizičkog papra. Tako je on doduše postupno postao poznat i znamenit i vjerujem da sad već više ljudi zna za njegovo ime nego za HegeSovo. No unatoč tomu još je osamljenik, unatoč tomu utjecaj je dosad izostao! Pravim literarnim protivnicima i olajavateljima pripada najmanja zasluga da su taj utjecaj do sada spriječili. Prvo jer ima malo ljudi koji mogu izdržati čitati ih, a drugo jer oni čovjeka koji to izdrži neposredno odvođe Schopenhaueru. Jer tko bi se od goniča magaraca dao zadržati da se ne popne na lijepa konja, ma koliko svojega magarca hvalio na račun konja?

Onaj tko je spoznao bezumlje u naravi ovog vremena, morat će pomišljati na sredstva da tu malo pripomogne. A njegova će zadaća biti da slobodne duhove i one koji duboko pate zbog našeg vremena upozna sa Schopenhauerom, okupi ih i od njih stvori struju čijom snagom treba svladati nespretnost što ju priroda obično, a i danas iznova pokazuje pri korištenju filozofa. Takvi će ljudi uvidjeti da su isti otpori koji priječe utjecaj velike filozofije i koji ometaju rađanje velikoga filozofa, zbog čega svoj cilj mogu odrediti kao pripremu ponovnog rađanja Schopenhauera, to jest filozofijskoga genija. No ono što se od početka suprotstavljalo utjecaju i širenju njegova učenja, ono što bi na koncu svim sredstvima htjelo onemogućiti i to ponovno rođenje filozofa je, kratko govoreći, izopačenost sadašnje ljudske naravi, zbog čega će svi budući veliki ljudi morati utrošiti nevjerojatnu snagu samo na to da bi se spasili od te izopačenosti. Svijet u koji oni sad stupaju obavijen je ludorijama. To uistinu ne moraju biti samo religijske dogme, nego i takvi luckasti pojmovi kao što je »napredak«, »opće obrazovanje«, »nacionalno«, »moderna država«, »kulturna borba«. Da, može se reći da sad sve opće riječi na sebi nose neki umjetni i neprirodni ures, zbog čega će neko svjetlije potomstvo našem vremenu u najvećoj mjeri uputiti prigovor zbog izokrenutosti i zakržljalosti — ma koliko se glasno mi prsili našim »zdravljem«. Ljepota antičkih posuda, kaže Schopenhauer, potječe odatle što one na tako naivan način izražavaju ono što su određene da budu i pruže, a isto to vrijedi za sav ostali pribor starih. Pri tom se osjeća da bi, kad bi priroda stvarala vaze, amfore, lampe, stolove, stolice, kacige, štitove, oklope, oni baš tako izgledali. Obrnuto: tko sada vidi kako se gotovo svatko bavi umjetnošću, državom, religijom, obrazovanjem — da iz dobrih razloga o našim »posudama« šutimo — taj nalazi ljude u nekoj barbarskoj proizvoljnosti i pretjeranosti izražaja, ali bivajućem

geniju se najviše suprotstavlja upravo to da su u njegovo vrijeme u modi tako čudnovati pojmovi i tako izvitoperene potrebe. Oni su olovni pritisak koji tako često, nevidljivo i neobjašnjivo, pritiska njegovu ruku kad hoće upravljati plugom — na taj način da čak i njegova najveća djela, jer su se silom istrгла, moraju do nekog stupnja na sebi izraz nositi te nasilnosti.

Saberem li sad uvjete uz čiju pomoć jedan rođeni filozof barem ne bi, u najsretnijem slučaju, bio zgnječen opisanom su vremenom izopačenošću, primjećujem nešto neobično, naime da su to djelomice upravo oni uvjeti pod kojima je, barem općenito uzevši, odrastao sam Schopenhauer. Doduše nisu manjkali ni uvjeti koji su išli u protivnom smjeru. Tako mu se ta izopačenost vremena na užasan način približila u osobi njegove tašte i lijepim umjetnostima naklonjene majke. No ponosit i republikanski slobodan karakter oca spasio ga je tako reći od majke i dao mu ono prvo što je filozofu potrebno — nesavitljivu i žestoku muževnost. Taj otac nije bio ni službenik ni učenjak. Više je puta s mladićem putovao po stranim zemljama — što su sve prednosti za onoga tko ne treba upoznati knjige nego ljude, tko treba naučiti štovati ne vladu nego istinu. Pravodobno je otupio ili se odveć izoštrio spram nacionalnih ograničenosti. U Engleskoj, Francuskoj ili Italiji nije živio drukčije no u svojoj domovini, a za španjolski je duh osjećao nemalu simpatiju. U cjelini uzevši, nije smatrao čašću biti rođen upravo među Nijemcima, a čak i ne znam bi li se u novim političkim prilikama predomislio. Kao što je poznato, za državu je smatrao da su njezine jedine svrhe pružati zaštitu prema vani, zaštitu spram unutra i zaštitu od zaštitnika i da to da joj se pripišu druge svrhe osim zaštite može lako dovesti u opasnost pravu svrhu. Stoga je na užas svih takozvanih liberala svoju imovinu oporukom ostavio obiteljima pruskih vojnika koji su 1848. godine pali u borbi za poredak. Vjerojatno će od sada sve više biti znakom duhovne nadmoći kad netko državu i njezine dužnosti bude znao uzeti jednostavno. Jer onaj tko u sebi ima *furor philosophicus** neće više uopće imati vremena za *furor politicus*** i mudro će se čuvati toga da svakoga dana čita novine ili čak da služi nekoj stranci, premda se nijednog časa neće ustezati da u nekoj zbiljskoj nevolji svoje domovine bude na svojem mjestu. Loše su uređene sve države u kojima se osim državnika i drugi moraju skrbiti o politici i zaslužuju da zbog tog mnoštva političara propadnu.

Druga velika sretna okolnost pripala je Schopenhaueru time što nije od samoga početka bio određen i odgajan za učenjaka, nego je zbilja neko vrijeme, iako uz unutarnji otpor, radio u trgovačkom uredu, te je u svakom slučaju kroz čitavu svoju mladost udisao slobodniji zrak velike trgovačke kuće. Učenjak nikad ne može postati filozofom. Jer čak ni Kant to nije mogao, nego je unatoč urođenom nagonu svojega genija do kraja ostao u jednom gotovo učahurenom stanju. Onaj tko ovdje vjeruje da tom riječju Kantu nanosim nepravdu, taj ne zna što je filozof, naime ne samo veliki mislilac, nego i zbiljski čovjek. A je li ikad iz učenjaka postao neki zbiljski čovjek? Tko dopusti da između njega i stvari stupe pojmovi, mnijenja, prošlosti, knjige, tko je dakle u najširem smislu rođen za historiju, neće nikada vidjeti stvari po prvi put i nikada neće sam biti takva prvi put viđena stvar. No to oboje u filozofa pripada zajedno, jer on najveću poduku mora uzeti iz sebe i jer samom sebi služi kao paslika i abrevijatura cijelog svijeta. Kad netko sebe motri posredstvom tuđih mnijenja, kakvo čudo kad ni na sebi ne vidi ništa do tuđa mnijenja! A tako jesu, žive i vide

*»Filozofijski zanos.« Nap. prir. **»Politički zanos « Nap. prir.

učenjaci. Tomu usuprot Schopenhauer je imao neopisivu sreću da genija ne vidi izbliza samo u sebi nego i izvan sebe, u Goetheu. Zahvaljujući tom dvostrukom zrcaljenju postao je iz temelja podučeni i mudar u ogledu svih učenjačkih ciljeva i kultura. Na temelju tog iskustva znao je kako mora biti sazdan slobodan i snažan čovjek, za kojim žudi svaka umjetnička kultura. Je li mu poslije takva pogleda uopće moglo ostati užitka za bavljenje takozvanom

»umjetnošću« u učenoj ili hipokritskoj maniri modernog čovjeka? Ipak je on vidio čak i nešto više, naime strahotnu nadsvjetsku scenu suda, na kojoj je sav život, pa i onaj najviši i savršeni, stavljen na ragu i nađen odviše lakim: vidio je sveca kao suca opstanka. Uopće se ne može odrediti koliko je rano Schopenhauer morao ugledati tu sliku života, i to upravo onakvu kako je kasnije pokušavao naslikati u svim svojim spisima. Može se dokazati da je već kao mladić vidio tu strahovitu viziju, a moglo bi se vjerovati da ju je vidio i već kao dijete. Sve što je kasnije usvojio iz života i knjiga, iz svih oblasti znanosti, bilo je za nj gotovo samo boja i sredstvo izraza. Čak je i Kantovu filozofiju prisvojio ponajprije kao izvanredan retorički instrument, vjerujući da njime onu sliku može još jasnije iskazati, kao što mu je za jednaku svrhu kadšto služila i budistička i kršćanska mitologija. Za njega je postojala samo jedna zadaća i sto tisuća sredstava da se ona riješi, jedan smisao i bezbroj hijeroglifa da ga se izrazi. U veličajne uvjete njegove egzistencije spadalo je i to da je shodno svojem geslu *vitam impendere vero** zbilja mogao živjeti za jednu takvu zadaću i da ga nije pritiskao pravi prostakluk životne nedaće — poznato je na kakav je veličanstven način upravo za to zahvalio svojemu ocu —

*»Život posvetiti istini « Nap. prir.

dočim u Njemačkoj teorijski čovjek svoje znanstveno određenje većinom obavlja na račun čistoće svojega karaktera, kao »bijednik pun obzira«, pomaman za položajima i čašću, oprezan i savitljiv, neiskreno laskav spram utjecajnih i nadređenih. Nažalost mnogobrojne učenjake Schopenhauer nije ničim vrijeđao više nego time što im nije nalik.

8.

Time su naznačeni neki uvjeti pod kojima filozofijski genij u našem vremenu unatoč štetnim suprotnim utjecajima može barem nastati: slobodna muževnost karaktera, rano poznavanje ljudi, bez učena odgoja, bez patriotske stješnjivosti, bez prisile na zarađivanje kruha, bez odnosa spram državu — ukratko, sloboda i uvijek iznova sloboda: isti onaj čudesni i opasni element u kojemu su mogli odrasti grčki filozofi. Tko mu hoće prigovoriti ono što je Niebuhr prigovorio Platonu, naime da je bio los građanin, može to učiniti i slobodno sam biti dobrim građaninom. Tako će biti u pravu i on i Platon. Netko drugi tu će veliku slobodu tumačiti kao oholost. I taj ima pravo, jer sam ne bi s tom slobodom započeo ništa valjano i svakako bi se vrlo uzoholio ukoliko bi je poželio za sebe. Ta je sloboda zbilja teška krivnja i može se okajati samo velikim djelima. Uistinu, svaki običan zemaljski sin ima pravo s gnjevom gledati na takva povlaštenika. No neka ga samo Bog sačuva toga da sam bude tako povlašten, to jest tako strašno obvezan. Propao bi jamačno odmah zbog svoje slobode i svoje osamljenosti i postao bi luda, pakosna luda iz dosade.

Iz dosad rečenog mogao bi možda ovaj ili onaj otac ponešto naučiti i korisno primijeniti na privatni odgoj svojega sina, premda se doista ne može očekivati da bi očevi upravo filozofe željeli imati za sinove. Vjerojatno će se očevi u svim vremenima filozofičnosti svojih sinova ponajviše protiviti kao najvećoj nastranosti. Kao što se zna, Sokrat je pao kao žrtva gnjeva očeva zbog »zavođenja mladeži«, a Platon je iz istih razloga držao nužnom uspostavu sasvim nove države kako nastanak filozofa ne bi učinio ovisnim od bezumnosti očeva. Gotovo da izgleda kao da je Platon doista nešto postigao. Jer moderna država sad unapređivanje filozofije računa u *svoje* zadaće i nastoji u svako doba jedan broj ljudi usrećiti onom »slobodom« pod kojom mi razumijemo najhitniji uvjet za nastanak filozofa. No Platon je imao neobičnu nesreću u povijesti. Čim je jednom nastala tvorba koja je u bitnom odgovarala njegovim prijedlozima, uvijek je to, točnije promotreno, bilo podmetnuto dijete kakva

đavolčića, ružna nakaza, kao što je to recimo bila srednjovjekovna popovska država, uspoređena s vladavinom »božjih sinova« o kojoj je on sanjao. Doduše moderna je država najdalje od toga da upravo filozofe učini vladarima hvala Bogu, dodat će svaki kršćanin. Ali čak i ono unapređivanje filozofije, kako ga ona shvaća, moralo bi ipak jednom biti ogledano s obzirom na to razumije li ga ona *platonski*, mislim onako ozbiljno i iskreno kao da je pritom njezina najviša nakana stvoriti nove Platone. Ukoliko se filozofu svojem vremenu obično pojavljuje kao slučajan — postavlja li država sebi zbilja sada zadaću da tu slučajnost svjesno pretvori u nužnost te da i tu pomogne prirodi?

Iskustvo nas nažalost uči nečemu boljem ili gore. Ono kaže da, u pogledu velikih filozofa po prirodi, njihovu rađanju i umnažaju, ništa ne stoji na putu toliko kao loši filozofi u službi države. Mučan predmet, zar ne? Kao što je poznato, isti onaj na koji je Schopenhauer prvi usmjerio pogled u svojoj znamenitoj raspravi o sveučilišnoj filozofiji. Vraćam se tom predmetu jer ljude se mora prisiliti da ga uzmu ozbiljno, to jest da se puste njime opredijeliti za čin, a ja držim beskorisnom svaku napisanu riječ iza koje ne stoji takav poziv na čin. I u svakom je slučaju dobro da se još jednom demonstriraju Schopenhauerovi stavovi koji vrijede zauvijek, i to upravo u odnosu spram naših najbližih suvremenika, budući da bi neki dobrodušan čovjek mogao pomisliti da je nakon njegovih teških optužbi u Njemačkoj sve krenulo nabolje. Njegovo djelo još nije dovedeno do kraja čak ni u toj točki, ma koliko ona bila neznatna.

Točnije gledano, ona »sloboda« kojom država sad, kako rekoh, neke ljude usrećuje na korist filozofije uopće i nije sloboda, nego služba koja hrani svojeg čovjeka. Unapređenje filozofije sastoji se dakle samo u tomu da danas država barem jednom broju ljudi omogućuje da *žive* od svoje filozofije, time što iz nje mogu učiniti zarađivanje kruha, dočim stari mudraci Grčke nisu bili plaćani od strane države, nego im je najviše jednom, kao Zenonu, ukazana čast zlatnom krunom i nadgrobni spomenikom na Keramiku. Služi li se ipak istini time što se pokazuje put kako se od nje može živjeti, to ne znani reći u općenitosti, jer tu sve ovisi o soju i dobroti pojedinog čovjeka kojeg se poziva da ide tim puteni. Sasvim bih dobro mogao zamisliti stupanj ponosa i samopoštovanja pri kojemu će čovjek svojim bližnjima reći:

»Skrbite za mene jer imam činiti nešto bolje, naime skrbiti za vas«. U Platona i Schopenhauera ne bi čudila takva veličanstvenost nastrojenosti i njezina izraza, zbog čega bi upravo oni mogli biti čak i sveučilišni filozofi, kao što je Platon neko vrijeme bio dvorski filozof, a da ne ponize dostojanstvo filozofije. No već je Kant bio, kao što mi učenjaci imamo običaj biti, obziran, pokoran i u svojem ponašanju spram države bez veličine, tako da on u svakom slučaju sveučilišnu filozofiju ne bi mogao opravdati ako bi jednom bila napadnuta. A ako i ima naravi koje bi je bile kadre opravdati, kao što su upravo Schopenhauerova i Platona, bojim se samo jednog, naime toga da oni za to nikad neće imati prigodu jer država se nikad neće usuditi ići na ruku takvim ljudima i dodijeliti im te položaje. A zbog čega? Jer ih se svaka država boji i svagda će ići na ruku samo onim filozofima kojih se ne boji. Činjenica je naime da država ima strah od filozofije uopće i upravo će stoga utoliko više nastojati sebi privući filozofe koji će joj dati privid da filozofiju ima na svojoj strani — budući da na svojoj strani ima te ljude koji nose ime filozofije, a ipak uopće nisu takvi da ulijevaju strah. A nastupi li jedan čovjek koji zbilja pokazuje nakanu da nožem istine napadne sve, pa i državu, tad država, jer ona prije svega potvrđuje vlastitu egzistenciju, ima pravo da takvog isključi i postupa s njim kao s neprijateljem, isto onako kao što i religiju koja se stavlja iznad nje i hoće biti njezinim sucem isključuje i s njom postupa kao s neprijateljem. Podnosi li dakle netko to da bude filozof u službi države, mora podnositi i to da ga ona smatra nekim tko je odustao od toga da istinu slijedi do svih kutaka i zakutaka. Barem dok je povlaštenik i namještenik morat će iznad istine priznavati i nešto više, naime državu. I ne samo državu, nego ujedno i sve ono što država zahtijeva za svoje dobro, primjerice određenu formu religije, društvenog poretka, vojnog ustroja na svim takvim stvarima stoji natpis: *noli me tangere** Je li doista ikad neki

sveučilišni filozof sebi razjasnio cijeli opseg svojih obveza i ograničenja? Ne znam. Ako je netko to učinio, a ipak ostaje državnim službenikom, tad je u svakom slučaju bio loš prijatelj istine. A ako to nije nikad učinio no, pomislio bih da ni tada ne bi bio prijatelj istine.

To je najopćenitiji prigovor, ali kao takav dakako za ljude kakvi su sad najslabiji i najpravnodušniji. Većini će biti dovoljno slegnuti ramenima i reći: »Kao da se ikad na ovoj zemlji moglo zadržati i održati nešto veliko i čisto bez ustupaka ljudskoj niskosti! Hoćete li da država radije progoni filozofa nego da ga plati i uzme u svoju službu?« Ne odgovarajući već sada na ovo posljednje pitanje,

*»Ne diraj me.« Nap. prev.

dodat ću samo da ti ustupci filozofije državi danas ipak idu veoma daleko. Prvo, država sebi izabire svoje filozofijske sluge, i to onoliko koliko joj je potrebno za njezine ustanove. Ona dakle sebi pridaje ugled da može praviti razliku između vrsnih i loših filozofa, i još više od toga, pretpostavlja da bi uvijek moralo biti dovoljno *dobrih* da bi njima zaposjela sve svoje katedre. Ona je sad autoritet ne samo u odnosu na vrsnoću nego i na nužni broj vrsnih filozofa. Drugo, one koje je izabrala prisiljava na boravak u određenom mjestu, među određenim ljudima, na određenu djelatnost. Oni trebaju podučavati svakoga akademskog mladića kojemu se to prohtije, i to svakodnevno, na utvrđenim satovima. Pitanje: može li se zapravo filozof mirne savjesti obvezati na to da će svakodnevno imati nešto što će poučavati? I da će to poučavati pred svakim tko hoće slušati? Ne mora li sebi stvoriti privid da zna više nego što zna? Ne mora li pred nepoznatim slušateljstvom govoriti o stvarima o kojima bi samo s najbližim prijateljima mogao govoriti bez opasnosti? I uopće, ne lišava li se on svoje najveličanstvenije slobode da ide za svojim genijem, kad on pozove i kamo pozove? — Time što je u određene sate obvezan javno misliti o onomu što je prethodno određeno. I to pred mladićima! A što ako bi jednog dana osjetio: »Danas ne mogu ništa misliti, ne pada mi na um ništa pametno« — i unatoč tome se morao pred njih postaviti i pretvarali kao da misli! Ali, prigovorit će se, on i ne treba biti mislilac, nego u najbolju ruku onaj koji naknadno promišlja i koji misli o onome što je već mišljeno, a nadasve treba biti učeni poznavalac svih ranijih mislilaca. O njima će svagda moći pričati nešto što njegovi učenici ne znaju. Upravo je to treći, krajnje opasan ustupak filozofije državi, kad joj se obveze da će nastupati najprije i poglavito kao učenost. A prije svega kao poznavanje povijesti filozofije, dočim je za genija, koji na stvari gleda čisto i s ljubavlju, nalik pjesniku, i ne može se u njih dovoljno duboko unijeti, kopanje po bezbrojnim tuđim i pogrešnim mišljenjima gotovo najodbojniji i najneugodniji posao. Učena historija prošloga nikad nije bila posao istinskog filozofa, ni u Indiji ni u Grčkoj. A profesor filozofije, bavi li se takvim poslom, morat će pristati na to da se o njemu u najboljem slučaju kaže da je valjan filolog, antikvar, poznavatelj jezika, povjesničar, ali nikada da je filozof. Pa i to samo u najboljem slučaju, kao što je primijećeno. Jer kod većine učenih radova što ih prave sveučilišni filozofi, filolog ima osjećaj da su napravljeni loše, bez znanstvene strogosti i većinom s nekom dosadnošću dostojnom mržnje. Tko će na primjer povijest grčkih filozofa ponovno izbaviti od one uspavljujuće magluštine koju su nad njom raširili učeni, no ipak ne odveć znanstveni, a, nažalost i sasvim dosadni radovi Rittera, Brandisa i Zellera? Bar ja čitam Diogena Laertija radije nego Zellera. Jer u onoga živi barem duh starih filozofa, a u ovoga ni taj ni bilo koji drugi duh. I na koncu, za ime svijeta, što se naših mladića tiče povijest filozofije? Treba li ih ta zbrka mnijenja obeshrabriti da imaju mnijenja? Treba li ih naučiti da se kličući suglase s tim kako smo ipak tako divno daleko dogurali? Trebaju li možda naučiti čak da filozofiju mrze ili preziru? Gotovo bi se moglo pomisliti na ovo posljednje kad se zna kako se studenti radi svojih ispita iz filozofije moraju namučiti da bi u ubogi mozak utisnuli najmahnitije i najcjepidlačnije dosjetke ljudskoga duha, pored onih najvećih i najteže shvatljivih. Jedina kritika neke filozofije koja je

moguća i koja nešto i dokazuje, naime iskušati bi li se po njoj moglo živjeti, nije na sveučilištima nikad predavana, već svagda kritika riječi o riječima. I zamislimo sad jednu mladu glavu, bez mnogo iskustva stečenog životom, u kojoj se usporedno i ispremiješano čuva pedeset sustava kao riječi i pedeset njihovih kritika kakvo pustošenje, kakva podivljajlost, kakva poruga odgoju za filozofiju! Ustvari se, kao što se i priznaje, i ne odgaja za filozofiju, nego za ispit iz filozofije, čiji je ishod znano i uobičajeno taj da onaj tko je ispitanah, i odveć ispitan — s dubokim uzdahom sebi prizna: »Hvala Bogu što nisam filozof, nego kršćanin i građanin svoje države!«

Što ako je taj duboki uzdah upravo cilj države, a »odgoj za filozofiju« samo odvlačenje od filozofije? Neka se sebi postavi to pitanje. A ako je tako, tad se treba bojati samo jednog; da mladež naposljetku jednom prozre za što se tu filozofija zapravo zlorabi. Ono najviše, rađanje filozofijskoga genija, ništa do izgovor? Cilj možda upravo spriječiti njegovo rađanje? Smisao preokrenut u suprotnost tog smisla? A tada jao cijelom kompleksu državne i profesorske lukavosti!

A je li lako nešto već postalo opće poznatim? Ne znam. U svakomu slučaju, sveučilišna je filozofija izložena sveopćem nepoštivanju i sumnjičenju. To je djelomice u vezi s time što upravo sada na katedrama vlada jedan slabački naraštaj, tako da Schopenhaueru, kad bi sada pisao svoju raspravu o sveučilišnoj filozofiji, ne bi više bio potreban buzdovan, nego bi i trskom pobijedio. To su baštinci i potomci onih nadrimislilaca po čijim je višestruko uvrnutim glavama udarao. Dovoljno izgledaju poput dojenčadi i patuljaka da bi podsjećali na indijski izriječ: »Ljudi bivaju rođeni u skladu sa svojim djelima glupi, nijemi, gluhi, nakazni«. Oni su očevi zaslužili takvo potomstvo, u skladu sa svojim »djelima«, kako kaže izriječ. Stoga nema dvojbe da će se akademski mladići uskoro snaći bez filozofije koja se predaje na njihovim sveučilištima, i da se vanakademski ljudi već i sada snalaze bez nje. Treba se samo spomenuti svojeg vlastitog studentskog doba. Za mene su na primjer akademski filozofi bili skroz naskroz nezanimljivi ljudi i vrijedili su mi kao ljudi koji si od rezultata drugih znanosti prave nekakvu smjesu, u časovima dokolice čitaju tisak i posjećuju koncerte, a spram kojih se uostalom čak i njihovi akademski drugovi ophode s uljudno prikrivenim podcjenjivanjem. Za njih se smatralo da malo znaju i da nikad nemaju teškoća u nalaženju nekog zatamnjujućega izričaja, kako bi prikrili taj manjak znanja. Stoga su se s osobitom ljubavlju zadržavali na takvim sumračnim mjestima gdje čovjek jasna pogleda ne može duže izdržati. Jedan je prirodnim znanostima prigovorio: nijedna mi ne može posve objasniti najjednostavnije bivanje, što mi dakle sve one vrijede? Drugi je o povijesti rekao: onomu tko ima ideje ona ne govori ništa novo. Ukratko, uvijek su nalazili razloge zbog kojih je više filozofijski ništa ne znati nego nešto naučiti. A ako su se upuštali u učenje, pri tomu je njihov potajni impuls bio umaći od znanosti i u nekoj od njihovih praznina i nerasvijetljenih mjesta zasnovati mračno carstvo. Tako su znanostima prednjačili samo još u *tom* smislu, kao divljač pred lovcima koji su iza nje. U novije vrijeme dopadaju se sebi tvrdnjom da su zapravo samo pogranični stražari i pozornici znanosti. U tu im svrhu posebno služi Kantovo učenje, od kojega revno prave dokoni skepticizam, za koji uskoro više nikoga neće biti briga. Samo još tu i tamo netko od njih se uzvine do kakve male metafizike, s uobičajenim posljedicama, naime vrtoglavicom, glavoboljom i krvarenjem iz nosa. Nakon što im to putovanje u maglu i oblake toliko često nije pošlo za rukom, nakon što ih je svaki čas kakav žestoki, tvrdoglavi učenik istinskih znanosti hvatao za perčin i povukao nadalje, poprimilo je njihovo lice izraz uobičajen kod prenemaganja i uhvaćenosti u laži. Sasvim su izgubili radosno pouzdanje, tako tla nijedan ni najmanje ne živi za ljubav svojoj filozofiji. Nekad su neki od njih vjerovali da mogu izumiti nove religije ili svojim sustavima zamijeniti stare. Sad je takva preuzetnost umakla, sad su većinom pobožni, neodlučni i nepronicljivi ljudi, nikad hrabri kao Lukrecije i nikad gnjevni zbog bremena što je nalegao na čovjeka. Kod njih se čovjek više ne može učiti ni logičkom mišljenju, a u prirodnoj procjeni svojih snaga obustavili su i inače uobičajene vježbe u

raspravljajući. Nema dvojbe da se je sad na strani pojedinačnih znanosti logičniji, oprezniji, skromniji, domišljatiji. Ukratko, tamo se postupa više filozofijski nego u takozvanih filozofa, tako da će se svatko složiti s nepristranim Englezom Bagehotom kad o sadašnjim graditeljima sustava kaže: »Tko nije gotovo unaprijed uvjeren u to da njihove premise sadrže čudnovatu mješavinu istine i zablude te da se stoga ne isplati razmišljati o konsekvencijama? Gotova zaključenost tih sustava možda će privući mladež i ostaviti dojam na neiskusne, ali obrazovani ljudi neće se time dati zasjeniti. Oni su uvijek spremni povoljno prihvatiti navještaje i naslućivanja, pa im je dobrodošla i najmanja istina no velika knjiga deduktivne filozofije izaziva sumnjičavost. Sangvinični ljudi revno su prikupljali bezbrojna nedokazana apstraktna načela i pomno ih razvlačili po knjigama i teorijama da bi njima objasnili čitav svijet. No svijet se ne brine za te apstrakcije, a i to i nije nikakvo čudo, budući da one proturječe jedna drugoj.« Ako je nekoć filozof, osobito u Njemačkoj, bio utonuo u tako duboko razmišljanje da je lebdio u trajnoj opasnosti da će glavom udariti u svaku gredu, sad im je, kao što Swift priča o liliputancima, dodano čitavo jato blebetala kako bi im, ukaže li se prigoda, zadali blag udarac po očima ili već negdje drugdje. Kadšto mogu ti udarci biti donekle prejaki, tada se ti zanesenjaci zaborave i udare iznova, a to je nešto što vazda izlazi na njihovu sramotu. Zar ne vidiš gredu, zanesenjače, reći će ta klepetala — i filozof će zbilja češće vidjeti gredu i iznova će postati blag. Ta klepetala su prirodne znanosti i historija. One su njemačko gospodarenje snovima i mišljenjem, koje je tako dugo bilo brkano s filozofijom, postupno toliko potresle da bi ti krčmari mišljenja vrlo rado napustili pokušaj da samostalno hodaju. A padnu li neočekivano u šake onim znanostima, ili žele li uz njih vezati uzicu da bi na njoj vodili sami sebe, tada će one odmah klepetati što je moguće groznije — kao da žele reći: »Samo je to još manjkalo da nam jedan takav krčmar mišljenja onečisti prirodne znanosti ili historiju! Neka se čisti odavde!« Tada se oni ponovno teturajući vrata u svoju vlastitu nesigurnost i bespomoćnost. Bezuvjetno hoće među rukama imati malo prirodne znanosti, kao recimo empirijsku psihologiju, poput herbartovaca, a svakako i malo historije tada se mogu barem u javnosti prikazivati kao da znanstveno postupaju, premda u potaji svu filozofiju i svu znanost tjeraju do vraga.

No prizna li se da je to jato loših filozofa smiješno — a tko to neće priznati — ukoliko su oni još i *štetni*? Kratak odgovor: time što filozofiju pretvaraju u smiješnu stvar. Sve dok bude postojalo od države priznato nazovimislilaštvo, bit će sprečavan ili barem ometan svaki veličanstveni utjecaj istinske filozofije, i to ničim drugim doli prokletstvom smiješnog, koje su na sebe navukli zastupnici te velike stvari, ali koje pogađa samu stvar. Stoga zahtjevom kulture proglašavam to da se filozofiji uskrati svako državno i akademsko priznanje te da se uopće država i akademija oslobode za njih nerješive zadaće da prave razliku između istinske i prividne filozofije. Pustite filozofe da svagda divlje rastu, uskratite im svaki izgled na namještanje i uvrštenje u građanske pozive, ne golicajte ih više plaćama, čak i više od toga; progonite ih, gledajte ih bez milosti doživjet ćete čudesne stvari! Tad će se oni razbježati te tu i tamo potražiti kakvo skrovište, siroti prividnici. Ovdje se otvara kakva parohija, tamo neko učiteljstvo, ovaj se uvlači u redakciju nekih novina, onaj piše udžbenike za više djevojačke škole, najumniji među njima laća se pluga, a najtaštiji odlazi na dvor. Odjednom je sve pusto, gnijezdo je napušteno.

Jer lako se osloboditi loših filozofa, potrebno je samo jednom prestati im davati povlastice. A to treba u svakom slučaju više preporučivati nego da se bilo koju filozofiju, pa bila ona koja mu drago, javno, od strane države patronizira.

Državi nikad nije stalo do istine, nego uvijek samo do njoj korisne istine, još točnije rečeno, stalo joj je općenito do svega što je korisno, pa bila to istina, poluistina ili zabluda. Savez države i filozofije ima tu dakle smisla samo kad filozofija može obećati da će državi biti bezuvjetno korisna, odnosno da će državnu korist staviti iznad istine. Dakako da bi za državu bilo nešto divno i istinu imati u svojoj službi i na svojoj plaći, jedino što i ona sama sasvim

dobro zna da- *biti* filozofije pripada to da nikad ne služi, da nikad ne prima plaću. Stoga država u onomu što ima, ima samo lažnu »istinu«, lice s obrazinom. A ono joj nažalost ne može pružiti ono što toliko želi od prave istine, naime to da nju samu proglasi važećom i svetom. Kad je neki srednjovjekovni vladar htio biti od pape okrunjen, ali to od njega nije mogao dobiti, imenovao bi naprosto protupapu, koji bi mu tada učinio tu uslugu. To je do nekog stupnja još i moglo, no ne prolazi ako moderna država imenuje neku protufilozofiju od koje želi biti legitimirana. Jer ona kao i uvijek ima filozofiju protiv sebe, a sad i više nego prije. Sasvim ozbiljno vjerujem da je za državu korisnije da se filozofijom uopće ne bavi, da od nje ništa ne traži i da je sve dok je to moguće pusti na miru kao nešto ravnodušno. Ne ostane li pri toj ravnodušnosti, postane li ona spram države opasna i napadačka, tad je ona može progoniti. Budući da država za sveučilište ne može imati drugog interesa nego da njime odgaja odane i korisne građane, trebala bi se ustručavati tu odanost, tu korist dovesti u pitanje time što će od mladih ljudi zahtijevati ispit iz filozofije. Doduše, s obzirom na lijene i nesposobne glave to može biti pravo sredstvo da ih se odvraća od studija filozofije uopće, time da se od nje učini ispitnu sablast. No taj dobitak nije kadar poravnati štetu koju isto to prinuđeno bavljenje izaziva u vratolomno smjelih i nemirnih mladića. Oni upoznaju zabranjene knjige, počinju kritizirati svoje učitelje te na posljetku opažaju čak i svrhu sveučilišne filozofije i tih ispita — a da se i ne govori o nedoumicama u koje tom prigodom mogu zapasti mladi teolozi, a usljed kojih oni u Njemačkoj počinju izumirati, kao kozoroci u Tirolu. Dobro znam koji je prigovor država mogla staviti protiv cijelog ovog razmatranja dok je još na svim poljima raslo lijepo mlado hegelovstvo. Ali nakon, što je tu žetvu opustošila tuča i nakon što se od svih onih obećanja što su se tad u svezi s njom gajila ništa nije ispunilo i svi su štagljevi ostali prazni sad se radije više ništa ne prigovara, već se odvraća od filozofije. Sad se ima moć; dok ju se tada, u Hegelovo doba, htjelo imati to je velika razlika. Državi više nije potrebno sankcioniranje pomoću filozofije, time je ona za nju postala suvišnom. Ako ona svoje profesore više ne izdržava, ili ih, kako pretpostavljam da će biti u najskorije vrijeme, izdržava samo još prividno i nemarno, tad ona od toga ima svoju korist ipak čini mi se važnijim da u tomu svoju korist vidi i sveučilište. U najmanju ruku bih pomislio da bi se mjesto zbiljskih znanosti moralo smatrati unaprijeđenim time da bude oslobođeno zajednice s nekom poluznanošću i četvrtznanošću. Povrh toga, s čašću sveučilišta stvar stoji odveć čudnovato da se ne bi načelno moralo željeti izbacivanje disciplina koje i sami akademci malo cijene. Jer neakademci imaju dobre razloge za neko opće nepoštivanje sveučilišta. Prebacuju im da su kukavička, da se mala sveučilišta boje velikih, a velika javnoga mnijenja, da u svim stvarima više kulture ne prednjače nego sporo i sa zakašnjenjem hramaju pozadi, da se više uopće ne pridržava temeljnog smjera uglednih znanosti. Na primjer jezične se studije tjera revnije nego ikad, a da se za sebe sama ne nađe potrebnim strogi odgoj u pisanju i govorenju. Indijski stari vijek rastvara svoja vrata, a njezini znalci jedva da spram najneprolaznijih djela Indijaca, spram njihovih filozofija imaju drukčiji odnos no što ga životinja ima spram lire, premda je Schopenhauer upoznatost s indijskom filozofijom smatrao jednom od najvećih prednošću što je naše stoljeće odlikuje pred drugima. Klasični stari vijek postao je bilo kojim starim vijekom i više ne djeluje klasično i uzorno, kao što to dokazuju njegovi učenici koji ipak uistinu nisu uzorni ljudi. Kamo je odletio duh Friedricha Augusta Wolfa, o kojemu je Franz Passow mogao reći da se pokazuje kao pravi patriotski, pravi humani duh, koji bi svakako imao snage jedan dio svijeta baciti u vrenje i plamen gdje je nestao taj duh? Nasuprot tomu na sveučilište sve više duh nadire žurnalista, a nerijetko i pod imenom filozofije. Glatko dotjerano predavanje, s Faustom i Nathanom Mudrim na usnama, jezik i nazori naših odurnih književnih novina, u novije vrijeme još i brbljanje o našoj svetoj njemačkoj glazbi, čak i zahtjevi za katedrama za izlaganje Schillera i Goethea takvi znakovi govore u prilog tomu da se duh sveučilišta počinje brkati s duhom vremena. Tu mi se čini da je od najveće vrijednosti ako izvan sveučilišta nastane viši tribunal, koji bi i te ustanove

nadzirao i usmjeravao s obzirom na obrazovanje koje pospješuju. I čim se filozofija odvoji od sveučilišta te time očisti od svih nedostojnih obzira i zamračenja, neće ona moći biti baš ništa drugo do takav tribunal. Bez državne moći, bez plaće i počasti ona će znati obavljati svoju dužnost, slobodna od duha vremena kao i od straha od toga duha — kratko rečeno, onako kako je živio Schopenhauer, kao sudac takozvane kulture što ga je okruživala. Na taj način može filozof biti od koristi i sveučilištu, ako se s njim ne stopi, nego ga naprotiv nadzire sa stanovite dostojanstvene daljine.

A naposljetku — što nas se tiče egzistencija neke države, unapređivanje sveučilišta, ako se ipak prije svega radi o egzistenciji filozofije na zemlji! Ili — da ne bih ostavio nikakve dvojbe o tomu što mislim — ako je neizmjerljivo važnije da na zemlji nastane jedan filozof nego da dalje postoji neka država ili neko sveučilište. U onoj mjeri u kojoj raste ropstvo pod javnim mnijenjima i opasnost za slobodu može se uzdići dostojanstvo filozofije. Ono je bilo najveće pod potresima propadajuće rimske republike i u doba careva, kada su njezino ime i ime povijesti postali *ingrata principibus nomina** Njezino dostojanstvo više dokazuje Brut nego Platon; to su vremena u kojima se etika prestala sastojati od općih mjesta. Ako danas filozofija nije mnogo poštovana, treba se samo pitati zašto se sada nijedan veliki vojskovođa i državnik ne izjašnjava za nju samo zato što mu je u vrijeme kada ju je tražio u susret izašao jedan slabašni fantom pod imenom filozofije, ona učena katedarska mudrost i katedarski oprez, ukratko jer mu je s vremenom filozofija postala smiješnom stvari. A trebala bi mu biti strašna stvar. I ljudi koji su pozvani na to da traže moć trebali bi znati koji izvor herojstva u njoj teče. Jedan ini Amerikanac može reći što jedan veliki mislilac koji dođe na ovu zemlju ima značiti kao novo središte golemih snaga: »Budite na oprezu«, kaže Emerson, »kad veliki Bog dade da mislilac dođe na naš planet. Sve je tad u opasnosti. To je kao kad je u velikom gradu izbio požar, kad nitko ne zna što je zapravo još sigurno i gdje će se to okončati. Tad u znanosti nema ničega što ne bi moglo sutra doživjeti preokret, tad više ne vrijedi književni ugled, ni takozvane vječne znamenitosti. Sve stvari koje su za čovjeka u tom času skupocjene i vrijedne takve su samo na račun ideja

* »Imena omrzuta vladarima.« Nap. prev.

koje su iskrsele na njihovu duhovnom obzoru i koje sadašnji poredak stvari uzrokuju isto onako kao što drvo nosi svoje plodove. *Novi stupanj kulture trenutačno bi podvrgnuo preokretu čitav sustav ljudskih težnji.*« Dakle, ako su takvi mislioci opasni, tad je dakako jasno zašto su naši akademski mislioci bezopasni. Jer njihove misli rastu u onom nasljeđenom onako miroljubivo kao što je ikada jedno drvo nosilo svoje plodove. Oni ne užasavaju, oni ne pomiču s mjesta, i o cijelom bi njihovu larmanju trebalo reći ono što je Diogen sa svoje strane primijetio kad su hvalili nekog filozofa: »Što to on veliko ima pokazati, kad se toliko dugo bavio filozofijom, a još nikoga nije *snuždio*?« Da, tako bi trebalo pisati na nadgrobnom natpisu sveučilišne filozofije: »Nikoga nije *snuždila*«. Ipak je to svakako više pohvala jednoj staroj ženi nego jednoj boginji istine, i nije čudno ako su oni koji tu boginju poznaju samo kao staru ženu i sami veoma malo muškarci, pa se stoga ljudi od moći, kako i dolikuje, na njih uopće više ne obaziru.

A ako je tako u našem vremenu, tad je dostojanstvo filozofije palo u prašinu. Čini se da je ona sama postala nečim smiješnim ili ravnodušnim, tako da su svi njezini istinski prijatelji obvezatni svjedočiti protiv tog brkanja i u najmanju ruku pokazati da su smiješni ili ravnodušni samo one lažne sluge i oni nositelji nedostojanstva filozofije. Još bolje, oni sami činom dokazuju da je ljubav spram istine nešto strahotno i silovito.

I jedno i drugo dokazao je Schopenhauer i dokazivat će iz dana u dan sve više.

Friedrich Nietzsche

U razdoblju nakon objavljivanja svog prvoobjavljenog djela *Rođenje tragedije iz duha glazbe* i tada izazvane burne reakcije, Nietzsche, uz opsežnu nastavnu djelatnost na sveučilišni u Baselu, intenzivno radi na razradi vlastitih filozofijskih nazora, koji rezultiraju dokumentiranim kratkim rukopisima *O istini i laži u izvanmoralnom smislu* i *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka*, neobjavljenim za njegova života.

Istodobno se odlučuje u idućih nekoliko godina istupiti u javnost kao filozofijski pisac, i to nizom od dvanaestak kraćih programski intoniranih spisa, za koje određuje zajednički obuhvatni naslov *Nesuvremena razmatranja*. Od godine 1873. do 1876. dovršio ih je i objavio četiri, nakon čega odustaje od daljnjeg rada na planiranom nizu te se posvećuje skiciranju svojega većeg »prosvjetiteljsko-kritičkog« djela, koje će dobiti naslov *Ljudsko odviše ljudsko*. Prvi »nesuvremeni« spis objavljen je pod naslovom *Nesuvremena razmatranja*. Prvi dio: David Strauss sljedbenik i spisatelj u kolovozu 1873, drugi, naslovljen *Nesuvremena razmatranja*. Drugi dio: O koristi i štetnosti historije za život, u veljači 1874, a treći, kao *Nesuvremena razmatranja*. Treći dio: Schopenhauer kao odgajatelj, u listopadu 1875. Nakon objavljivanja prvih triju spisa Nietzsche koleba oko toga bi li kao četvrti objavio ranije započeti rad o Wagneru ili pak jednako tako u prvim skicama pripremljeno djelce naslovljeno »Mi filolozi«. Na ovom drugom radi uporno i strpljivo mjesecima, ali mu ne uspijeva zadovoljavajuće napredovati, što se postupno sve više pokazuje kao općenita kriza cjelokupnog plana »nesuvremenih razmatranja«, u kojoj je presudnu ulogu jamačno odigrala rastuća složenost njegova odnosa s Wagnerom i sve očitije deziluzioniranje u pogledu smisla cjelokupnog bayreuthskog pothvata. Na koncu Nietzsche odustaje od dovršenja rada o filozozima te dogotovljuje spis *Richard Wagner u Bayreuthu*, koji u srpnju 1876. izlazi kao četvrto i ujedno posljednje nesuvremeno razmatranje. 7. lipnja 1875. piše prijatelju Rohdeu: »Za *Nesuvremena* nemam ni vremena ni snage,«

Spis o Schopenhaueru kao odgajatelju u Bayreuthu bio vrlo dobro primljen. Sam Wagner u kratkom pisamcu ne skriva svoje oduševljenje, čemu se bez imalo oklijevanja pridružuje i supruga Cosima, koja u pismu Nietzscheu od 26. listopada 1875. njihov zajednički stav sabire u sljedeće riječi: »*Ovo Nesuvremeno...* je moje i od srca Vam zahvaljujem za radosno uzbuđenje što miga je priredilo njegovo čitanje. U njemu sadržani osjećaji, misli, dosjetke, spoznaja, umijeće i znanje zadivili su me, te sam se ponovno, kao kod *Rođenja tragedije*, ogrijala vatrom oduševljenja koja sve prožima žarom.«

Mane Baumgartner-Köchlin, majka jednoga od rijetkih prisnih Nietzscheovih učenika iz tih dana, prevodi spis na francuski, no unatoč opetovanih pokušaja Nietzscheova nakladnika i ponekih prijatelja nijedan pariški izdavač ne pokazuje zanimanje za njegovo objavljivanje. Umjesto toga u pariškoj *Revue Critique* izlazi jedan oštro polemični prikaz, za čim uskoro slijedi i jedan uglavnom neutralni i suzdržani sažeti prikaz svih triju prvih nesuvremenih razmatranja u *The Westminster Review*. Općenito, samo je prvo od njih bilo u javnosti doista snažno zapaženo i zabilježeno, premda ponajprije negativno.

O samoj Schopenhauerovoj filozofiji, o njenim osnovnim teoretskim postavkama i učenjima u ovom se spisu ne nalazi gotovo ništa. Sve je tu viđeno i prikazano isključivo unutar sveodređujućeg praktičnog vidokruga, svedeno na doduše bitni, ali ipak samo djelimični aspekt odnosa filozofa kao genija, odnosno velikog pojedinca, spram institucija uopće, a ponajprije države i sveučilišta. No i unutar tog tako sužena horizonta, sam Schopenhauer jedva da je doista došao do riječi. Među poznavaočima Nietzscheova djela nema dvojbe o tomu da u spisu zapravo nalazimo tek nešto malo o Schopenhaueru, a mnogo više o Nietzscheu samom i o tomu kako je on tada doživljavao i razumijevao sebe kao filozofa. Ni on sam nije o tomu ostavljao nimalo sumnje. U kasnom interpretativnom osvrtu na svoje

sveukupno objavljeno djelo, u osebujnoj filozofskoj autobiografiji *Ecce homo*, o trećem i četvrtom nesuvremenom razmatranju kaže:

"Proračuna li se u osnovnim crtama, dva čuvena i još sasvim nedovršena tipa uzeo sam za prigodu, kao što se koristi prigoda da se nešto izgovori, da se pri ruci ima nekoliko formula, jezičnih sredstava više... Na taj se način Platon poslužio Sokratom, kao semiotikom za Platona. Sada kad sa stanovite daljine gledam unatrag na one okolnosti o kojima ti spisi svjedoče, ne bih htio zaniijekati da oni u osnovi govore samo o meni. Spis "Wagner u Bayreuthu" vizija je moje budućnosti. Tomu nasuprot u 'Schopenhaueru kao odgajatelju' zapisana je moja najunutarnjija povijest, *moje postojanje*. Prije svega *moj zavjet!* ...Ono što sam danas, ono *gdje* sam danas u visini u kojoj više ne govorim riječima, već munjama, — o kako sam tad još bio od toga daleko! Ali *vidio* sam kopno — ni trenutka se nisam varao o putu, moru, opasnosti i uspjehu! ...Kako razumijem filozofa, kao strašni eksploziv pred kojim je sve u opasnosti, kako svoj pojam 'filozofa' miljama daleko odvajam od onog pojma koji u sebe uključuje čak i jednog Kanta, a da se i ne govori o akademskim 'preživateljima' i ostalim profesorima filozofije: o tomu ovaj spis daje neprocjenjivu pouku, pa čak ako se i prizna da tu u osnovi do riječi ne dolazi 'Schopenhauer kao odgajatelj', već njegova *suprotnost*, 'Nietzsche kao odgajatelj'«.

Dakako, ostaje pitanjem može li se uz Nietzscheovo kasno samostiliziranje pristati do te mjere da se bez pitanja prihvati i ovdje izrečeni stav kako je pod Schopenhauerovim imenom u spisu uistinu prikazan sam Nietzsche, i to upravo kao Schopenhauerova *suprotnost*. Osobito s ovim posljednjim ipak se teško složiti. Doduše, činjenica je da je već u tim ranim godinama svojega misaonog puta Nietzsche nakon početnog bezuvjetnog oduševljenja postupno počeo misaono stvarati sve veći odmak od Schopenhauera. Tako primjerice već 19. prosinca 1877. Cosimi Wagner na njen rođendan provjerava:

»Gotovo sve noći se u snovima družim s davno zaboravljenim ljudima, pače najviše s mrtvima. Djetinjstvo, dječjačko i školsko doba sasvim su mi prezentni. Pri promatranju ranijih ciljeva i onoga stvarno postignutog u palo mi je u oči da sam u svemu što sam zbilja postigao daleko nadmašio nade i općenite želje mladosti, ali da sam naprotiv od svega onoga što sam si s nakanom stavio u zadaću uspio postići u prosjeku uvijek samo treći dio. Tako će vjerojatno ostati i dalje. Kad bih bio sasvim zdrav tko zna ne bih li tada svoje zadaće protegao do u ono pustolovno? U međuvremenu sam prinuđen pomalo spustiti jedra. Za sljedeće bazelske godine predvidio sam dovršenje nekoliko filologijskih radova... Bude li s njima sve u redu, čeka me nešto leže. Hoćete li se čuditi ako Vam priznam postupno nastalu diferenciju spram Schopenhauerova učenja, koja mi je u *svijest* stupila gotovo iznenadno. Gotovo u svim općim stavovima ne stojim na njegovoj strani. Već kad sam o Schopenhaueru pisao, opazio sam da sam prešao preko svega što je u njega dogmatično; meni je sve bilo u *čovjeku*. U međuvremenu je moj 'um' bio veoma djelatan time je život ponovno postao za jedan stupanj težim, a teret većim! Kako će se to na koncu izdržati?«

Je li ovdje tako naglašena i jednoznačno pozitivno vrednovana bitna razlika spram Schopenhauera uistinu sadržana već u ovome malom spisu? Ne nalazimo li je mi današnji prije svega u ne baš tako sretno pogođenom i uvjerljivom skraćanju i suženju obuhvatnog Schopenhauerova filozofijskog vidokruga? Odgovor na ta pitanja svakako bi zahtijevao prethodno temeljito propitivanje općenitog odnosa Nietzschea i Schopenhauera, za što bi bilo nužno prije svega detaljno proučiti cjelokupno djelo obojice. Međutim, ovdje prevedeni spis može se bez sumnje čitati i razumijevati i neovisno o tomu, shvati li ga se, kako je rečeno, poglavito kao iznimno dojmljivo Nietzscheovo rano izjašnjenje o tomu što je za njega samog bila i ostala prava i istinska filozofija.

Damir Barbarić